

Az emlékezés és a megbékélés programja

MATL PÉTER ÉS SURJÁN LÁSZLÓ

Munkács - Budapest

2017

Ez a kiadvány az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő közreműködésével, az „Elhallgatott történelem” elnevezésű pályázaton elnyert GUL-16-A-2016-00094 számú szerződés révén jött létre.

AZ EMLÉKEZÉS ÉS A MEGBÉKÉLÉS PROGRAMJA

AZ EMLÉKEZÉS ÉS A MEGBÉKÉLÉS PROGRAMJA

EMLÉKEZÉS A SZENVEDÉSRE, FELKÉSZÜLÉS A MEGBÉKÉLÉSRE

MATL PÉTER ÉS SURJÁN LÁSZLÓ

BUDAPEST – MUNKÁCS

2017

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk a szolyvai és munkácsi emlékutat lehetővé tevő Emberi Erőforrás Támogatáskezelőn túl a közös zarándoklat minden résztvevőjének, azoknak a munkácsiaknak, akik csatlakoztak hozzánk, elsősorban Popovics Bélának, továbbá Buhajla József és Szalipszki Endre főkonzul uraknak és az ungvári, valamint beregszászi konzulátus munkatársainak. Hálásak vagyunk Majnek Antal munkácsi megyéspüspök úrnak a velünk töltött időért és gondolataiért.

Köszönetet mondunk azoknak a szerzőknek, akik munkájukkal gazdagabbá tették ezt a kiadványt: Marschal Adriennek, Miklós Péternek, Makkai Bélának, Fejér Tamásnak, Surján Ceciliának, Telek Tamásnak, Drippey Mária Annának és Bartha Gusztávnak. Köszönjük Sükösd Leventének a Matl Péterrel, Popovics Bélával és Surján Lászlóval készített, a Karc Rádióban elhangzott interjúért.

Kiemelt köszönet jár Dupka Györgynek. Az ő évtizedes fáradhatatlan munkája nélkül igen keveset tudnánk a Gulágra hurcoltak, kiemelten a kárpátaljaiak szenvedéséről. Hálásak vagyunk, hogy ezt a szomorú, de sok szempontból mégis felemelő történetet megismerhettük. Ő szinte az utolsó percben szólaltatta meg a szemtanúkat és a Gulágot túlélőket. Nem véletlen, hogy az „Ötösével” pasztellgrafikai sorozatnak Dupka György munkája volt az ihletője. Épp ezért kísérik a „Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak” kötetből vett szemelvények a grafikákat. Szöveg és kép – minkettől önmagában áll, de együtt, mint két pillér hordozza az emlékezést és a megbékélés lehetőségét.

A címlapon Gulácsy Lajos Gulágot járt református püspök emlékművének részlete. Az emlékmű a munkácsi reformtus templom udvarán található. Matl Péter alkotása.

© Charta XXI Egyesület

ISBN 978-963-12-8807-0

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

GULÁG
EMLEKBIZOTTSÁG
A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyak
és kényszermunkások emlékéve

Surján László: Emlékezés a szenvedésre, felkészülés a megbékélésre

Egy emlékút programfüzetéből nőtt ki ez a kiadvány, ami ebben a formájában immár nem egy szolyvai-munkácsi zárandokútnak, hanem a történelmi megemlékezésnek és a jövőbe mutató megbékélésnek akar programot adni.

De kell-e a borzalmakra emlékezni? Nem jobb volna mindent elfelejteni? Hiszen ezt tanácsolták nyomatékosan, a Gulágról visszatérőknek. Tanácsolták? Többről volt szó. Államtitok, mondták, amiről nem szabad beszélni. Senkinek. A legtöbben meg is fogadták a tanácsnak álcázott parancsot, amelyhez ráadásul még a viszszaérkezéssel való fenyegetettség is társult. A hatalom rossz lelkiismerete diktálta a hallgatás parancsát? Inkább a félelem. Félték, ha kitudódik minden, ami a munkatáborokban történt, talán valami kezelhetetlen elégedetlenség lesz a következmény.

A hallgatás parancsa a magyarországi illetőségű foglyokra is vonatkozott. Nálunk sokszor még pár év börtönnel, itthoni kényszermunkával meg is toldották a kinti raboskodást. A szabaduláskor pedig nálunk is államtitoknak nyilvánították az átélteket.

Végül azonban minden kiderült. Mintha ide is vonatkozna Jézus tanítása: Nincs semmi elrejtve, ami nyilvánosságra ne kerülne, s titok, ami ki ne tudódna. Amit sötétben mondtok, világos nappal hallják majd, és amit a zárt falak közt fülbe súgtok, azt a háztetőkről fogják hirdetni. (Lk 12. 3-4)

Hogyan szereztünk tudomást a háború utáni borzalmakról? Szolzszenyicinnak az „Iván Gyeniszovics egy napja” című kisregénye volt az áttörés. Döbenten olvastuk, és rájöttünk: itt élhetnek velünk azok, akiknek nem borzongató irodalom, hanem átélt valóság mindaz, amit Szolzszenyicin elmondott. Magyarok és német ajkú magyarok, akik hazatértek bár, de – ahogy Erdmann Gyula¹ írta – „számosan szenvedtek egy életre szóló testi, de főként lelki károsodásokat. Egészségüket, fiatalságukat vették el. A ma még élőket is gyötri az igazságtalanság, a megalázottság emléke. Ezt nem lehet jóvá tenni, a sebeket – a deportáltak utódainál is – csak jó szóval, tisztos emlékezéssel, az igazság feltárásával lehet némileg gyógyítani.” A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve épp ezt a célt szolgálta. A hallgatás parancsa olykor meglepően korán élet vesztette. Gyulán már 1955-ben márvány emléktábla örökítette meg az idegenben elpusztult 64 gyulai névsorát! Olyan tett volt ez akkor, mint Dupka Györgynek és társainak a még létező Szovjetunióban megindított akciója a szolyvai emlékhely létesítésért. A Gulágon történtek és a deportálások feltárásában elvülhetetlen érdemei vannak Dupka Györgynek, aki a visszaemlékezések összegyűjtésével, az orosz és ukrán levéltári anyagok kutatásával sokoldalúan dokumentálta, hogy mi is történt. Egy magát mindenhatónak képzelő hatalom tobzódása, egy hatalomé, amelyik nemcsak a természetet akarta átalakítani, nemcsak délre irányította a természeténél fogva északra törekvő folyókat, hanem népcsoportokat akart eltüntetni, meggyalázni, beolvasztani. Ilyen halálra ítélt népesség volt a kárpátaljai maroknyi magyarság is. Az itt élőket a trianoni elszakíttóság után a sztálini önkény még a Szlovákiába került magyaroktól is elvágta, meggyengítve ezzel a csehszlovákiai magyarságot is.

Ennek az írásnak a célja nem pusztán a lázadó ökölrázás. Inkább a megbékélés keresése. Könnyű belátni, hogy az elhallgatás, elfelejtés: hamis megbékélés. Hiába volt a tiltás, a fenyegetés: ma már nyíltan beszélhetünk a történelekről, a kommunizmus áldozatainak, a Gulágra hurcoltaknak megannyi emlékműve áll mondhatni a Kárpát-medence minden szögletében. Jó, hogy így van. Az eltakart, ki nem tisztított seb elfertőződik, a bajból nagyobb baj keletkezik, az elhallgatás nem működik, az elfelejtés öncsonkítás volna. Amire szükség van, azt pontosan és okosan fogalmazta meg Erdmann Gyula: jó szó, tisztos emlékezés, az igazság feltárása.

De mi az igazság? A teljes igazság több, mint a tények halmaza. A teljes igazság a miérteteket, a történetek értelmét is feltárja. Ennek érzékeltetésére Gulácsy Lajost hívom segítségül. Ő megjárta a Gulág poklát, de szerencsére haza tért és A MÉLYSÉGBŐL A MAGASBA címmel megírta az életrajzát². Kincsesbánya mindenkinek, aki meg akarja érteni a Gulág jelenséget. Idézek: „Voltak olyanok a lágerben, akik oda már három vagy több éve be voltak zárva odaérkezésünkkor. ... Ezek a foglyok már kivetkőztek emberi mivoltukból. Már beszélni sem tudtak anyanyelvükön, csak káromkodni. Istent hibáztatták azért, ami történt. Minden szenvedésért

¹ Erdmann Gyula: Bűnhődés büntelenül. In: Miklós Péter: Mindennapok a Gulágon. Emlékpont Hódmezővásárhely 2017

² Gulácsy Lajos: A mélységből a magasba. Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya Munkács 2005

*Istent tették felelőssé. Hol van az Isten, aki ezt mind eltűri? Mikor megtudták, hogy papi ember vagyok, és még hiszek Istenben, honfitársaim kigúnyoltak, bolondnak tartottak, és szinte örültek, hogy odakerültem, és ki fogok gyógyulni hazug álmaimból. A pokol szele érintette meg az embert ilyen körülmények között. Ide tud jutni az ember! Ott látszott meg valójában, milyen mélyre tud az ember süllyedni. De hála az Úrnak, nem ez volt a vég! Teltek az évek, és ezek a honfitársak megváltoztak. Emberi szóval élve "megszelídültek". Most már imádkozni is tudtak. Reménységgel néztek a jövő felé. Nem az Istent hibáztatták a jelenért. **Nem bosszút akartak állni, hanem a jövőt építeni.** Megnyílt szemük látni az élet értelmét. Mikor 1955-ben haza indították őket, úgy váltunk el, mint nagyon kedves lelki testvérek. Könyörült az Úr rajtuk és jóra fordított mindent. Én a magam részéről ezt látom a legfontosabbnak. Szégyen lett volna az egyházra, hogy hívei ott vannak, szenvednek, és nincs, aki számukra az Igét, az Isten üzenetét elvigye. Ott volt nekünk is a helyünk. Akkor mi sem értettük ezt úgy, csak elfogadtuk. De most már értjük. Azoknak, akik Istent szeretik, minden a javukra van. A Kazahsztánban töltött hét év testünk számára a hét szűk esztendő jelentette. Lelkünk számára pedig a hét bő esztendőt."*

Gulácsy Lajos és megannyi társa kétszeresen is rajta volt az elpusztítandók listáján: mint magyar és mint keresztény. Mert ne legyen kétsége senkinek, a nemzöképes férfilakosság elhurcolására nemcsak mint munkaerőre volt szükség. Cél volt az is, hogy minél többen elpusztuljanak. Hogy gyermek ne szülessen. Magyar, német lehetőleg ne sok maradjon. A papok pedig nemzeti hovatartozástól függetlenül is veszedelmet jelentettek. Sokan elpusztultak. De mintha a költő látnoki szavai érvényesültek volna: Az nem, lehet, hogy annyi szív hiába onta vért, s keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért.

Gulácsy Lajos visszatért Kárpátaljára, sőt lelkészi pályáját egyháza püspökeként fejezte be. Placid atya is visszatért Magyarországra és nemzedékek számára hirdette a hit diadalmát a zsarnokság felett. Igaza van a munkácsi Popovics Bélának, amikor azt mondja: csoda, hogy élünk. Csoda, hogy megmaradtunk, hogy gyermekeket nevelhetünk.

Miközben a mai, forrongásban lévő, átalakuló világban keressük a helyünket, és olykor úgy érezzük, hogy nincs tovább, kérdezzük meg magunktól: hol van az elődeinket eltipró, megsemmisíteni szándékozó, Gulág-építő hatalom? Hová lett a Szovjetunió? A varjú sem károg utána, legalább is itt Közép-Európában nem.

A Szovjetunió sorsa az egyik legjobb példa arra, hogy jobb az igazságosztást a történelemre, keresztény felfogás szerint az Úristenre bízni. Így tudjuk összhangba hozni a szenvedésre való emlékezést a megbékéléssel. Nem megszépíteni kell a múltat, sőt tisztában kell lennünk a megtörtént dolgokkal. József Attilának csak akkor volt igaza, ha tudjuk, nem a puszta emlékezés oldja békévé a harcot, amit őseink vívtak, hanem az Úristen kegyelme és igazságossága.

Surján László

Köszemlére csak a pozitívumot

A Karc Rádió – Magyar Hangok című műsora alapján. Elhangzott 2017. február 10-én.

Műsorvezető-szerkesztő, riporter **Sükösd Levente**

A Kárpát-medencei megbékélési mozgalom a Gulágra emlékező utat és konferenciát szervezett Kárpátalján: a Szolyvai emlékparkban és Munkácson. A rendezvény a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére kapcsán a Gulág Emlékbizottság támogatásával jött létre. A magyarországi delegációt a mozgalom elnöke, az Európai Parlament volt alelnöke Surján László vezette. A konferencia előadói között volt Popovics Béla munkácsi magyar művelődéstörténet szakos tanár, a Magyar Kultúra Lovagja és a Magyar Arany Érdemkereszt birtokosa. A másik kárpátaljai előadó, a szintén munkácsi Matl Péter szobrász, grafikus, akinek a neve leginkább a vereckei honfoglalási emlékmű alkotójaként vált ismertté. Számos elismerése közül a Magyar Művészetért Díjat és a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét említhetjük. Velük hármukkal beszélgettem a szolyvai és a munkácsi emlékhelyen

Riporter (R.): Elhelyeztük az emlékezés koszorúit a Charta XXI nevében is Vajon lehet-e elégszer emlékezni, emlékeztetni?

Surján László (S.L.): Elégszer? Ezt nem tudom mérni. Az emlékezésnek bele kell égnie a gondolkodásunkba. A szolyvai emlékpark óriási jelentőségű. Kialakítása még a szovjet időkben megkezdődött. Nagy bátorság kellett hozzá. Azóta folyamatosan bővül: újabb és újabb nevek kerülnek elő és íratnak ki. Nézzük meg a koszorúkat. A zöme természetesen piros-fehér-zöld szalagokkal díszített. Egész Magyarországról, de különösen Kelet-Magyarországról ide irányították a kényszermunkára szánt embereket, s ma mindenhonnan jönnek az emlékezők. Ez a hely nemcsak a gyűjtőtábornak, hanem az egész málenkij robotnak, a Gulágnak is az emlékhelye. A koszorúkon olykor ukrán színeket is látunk.

R.: Igen, a kék-sárga is megjelenik.

S.L.: Magyarországiak is tesznek fel néha ukrán színeket, mintegy tiszteletadásul a terület jelenlegi gazdáinak, de ennél sokkal fontosabb, hogy ruszinok is jönnek ide, akik azonosultak velünk, sőt nekik is vannak áldozataik. Elvben a szláv nevű embereket annak idején ugyan elengedték, hiszen tudatos népiirtásról volt szó, de azért nem minden ruszin menekült meg.

R.: Igen, lehet, hogy a világ milyen forgandó, most a mai világban a ruszinok a jelen Ukrajnájában, hát mondhatni, hogy szintén igencsak elnyomott kisebbségként, talán most a jelenben jobban átérzik a múlt keserűségét a magyarok szempontjából.

S.L.: Biztos, hogy ez is benne van, de a magyar és a ruszin kapcsolat sok évszázados. Ne felejtsük el, hogy Rákóczi mellé szinte legelőször ők álltak föl, ők lettek a „gens fidelissima”, leghűségesebb nemzet, és a magyar-ruszin kapcsolatokat kevés kivételtől eltekintve, mondhatni semmi nem árnyékolja be. A ruszinság nemzeti öntudatra ébredése a magyar királyságban történt. Arról is vannak adataink, hogy az osztrák cenzúra bizonyos ruszin nyelvű anyag kiadását Galíciában megtiltotta, de budai cenzúra ugyanazt a könyvet átengedte. Csak egy apró kulturális adalék arra, hogy milyen szoros szálak fűzik össze a magyarokat a ruszinokkal.

R.: Surján Lászlót, mint európai politikust is kérdezem, hogy vajon Európánk mennyire sikerült a figyelmét felhívni, ráirányítani a magyarok múltbeli szenvedéseire, akár a Gulág tematika kapcsán. Ön, mint az Európai Parlament volt alelnöke mennyire derülátó ebből a szempontból, mit szólván itt az emlékparkban az áldozatok előtt tisztelegve?

S.L.: Derülátó egyáltalán nem vagyok, de azért megemlítem, hogy málenkij robot címén az Európai Parlament magyar delegációja egy önálló kiállítást rendezett az Európai Parlament épületében bőséges képanyaggal. Így a mostani európai parlamenti képviselők nagy része szembesült a tényekkel.

R.: Az a tudathasadásos baloldali gondolkodás, ami azért még mindig jelen van az európai politikában, vajon fölfogja-e azt, hogy veszélyes nem tudomásul venni a megtörténeteket a kommunizmus ideológia jegyében?

S.L.: A baloldal fél e témától, mint a tüztől, és talán az európai baloldal sem meri zászlójára tűzni, pedig a ki nem beszélt dolgok mindig veszélyesek. Egy adott pillanatban akár föl is robbanhatnak.

R.: Popovics Béla családja is érintett volt a Gulág kapcsán. Erről is beszélt a munkácsi - egykori első - gyűjtőpont helyszínén, a Rákóczi-kastély udvarán lévő Gulág-emlékműnél.

Popovics Béla (P.B.): Vereckei emlékmű. Hiába rongálják, ha felrobbantják és egy lyuk lesz a helyén, akkor sem tudják megtiltani, hogy a magyarok felmenjenek és egy kis virágcsokrot elhelyezzenek ott el. És amíg megvan a nemzetnek az igénye, hogy elhelyezze azt a virágcsokrok, addig ez a nemzet élni fog. Nem keseregni kell, hanem nézni ezeket a pozitív példákat, mert van bennünk valami, ami az életről szól, csak bennünk kell ezt a kicsinyhitűséget helyre pofozni. És megfogni egymás kezét. Kárpátalja, a magyarság és a nem

magyarság, nem élte volna túl a nehéz időket, ha azt nézi, hogy mi választ el. Ha azt nézem a másik emberben, hogy miért nem szerethetem, meg tudom találni, de aztán ha azt nézem, hogy miért szerethető a másik ember, azt is meg tudom találni. Tőlem függ, hogy mit keresek a másik emberben. És ezt kell valahogy megtanulni: a közöset megtalálni, megfogni egymás kezét, hittel imádkozni és az Isten tenyerébe helyezni magunkat és akkor lesz közös jövője a kárpátaljai magyarságnak, németségnek, zsidóságnak, mindenkinek, aki itt együtt él.

S.L.: Mondja ezt valaki, akinek a nagyapja nevét ott olvashatjuk az elhurcoltakat soroló táblán.

P.B.: Rákóczi földjén vagyunk. Innen indul a szabadságharc. Rákóczi nem holmi alapítványi pénzből csinálta meg a háborúit, a saját pénze ment rá, a saját családja, a saját házassága, saját gyerekének a nevelése. A politikusok tanulhatnak szolgálatot Rákóczitól. Ez a szabadságharc első kastélya, az ő idejében nem így nézett ki. Egy reneszánsz kastély volt, amit a Schönborn család építtetett át. Rákóczi első találkozása az osztrákokkal itt van 1703-ban. Az oroszok, amikor bejöttek, itt rendezték be katonai főparancsnokságot 44-ben, s azzal kezdték a tevékenységüket, hogy bevakolták a márvány-táblát,

ami arról szól, hogy 1711-ben innen bujdosott el Rákóczi. A kétszáz éves évfordulóra Munkács elhelyezte itt ezt a táblát. 89-ben még ott volt egy nagy plakát a tábla előtt, hogy ne hogy lássuk mi is volt itt. Azt mondanom se kell, hogy azt a Rákóczi-fejet is kiverték és Péter barátom [Matl Péter] segítségével lett a Rákóczi fej újra öntve. Valamennyire sikerült az emléktáblát is rendbe szedni. Rengeteg dolog van, ami pozitívként kell elmondani, mert változnak. Verecke: megálmodtunk valamit, teljesen irracionális volt, mégis meglett. Magyar iskola-rendszer. A szovjetek bejönnek 44-ben, azzal kezdik elviszik a férfiakat, bezárják a magyar iskolákat néhány hét múlva elkezdik összeszedni a református tiszteleteseket, a görög papokat, a zsidóságot elviszik. A görög egyházat úgy szüntetik meg, hogy Romzsa Tódort, a görög püspököt Munkácson meggyilkolja a KGB 47-ben. Az egész görög egyházat egy tollvonással elintézik, a papokat elviszik Szibériába. 47 után, amikor már a Szovjetunió már berendezkedett, összeszedik a magyar fiúkat, mert ugye a magyarság megbízhatatlan, ezért nem adhatunk kalasnyikovot a kezébe, ha elvinnék katonának a fiúkat. Ehelyett valamelyik idióta pártapparatschik kitalálta, hogy a fiúkat vigyék kényszermunkára, rabszolgamunkára a Donyec, dombaszi

szénmedencébe. Ők a donyecések, a dombaszosok. Három év kényszermunka, brutális. Nem tudunk semmit csinálni, az iskola és a templom volt az egyetlen magyarság megőrző intézmény a család mellett. 87-88-ban már rohad szét a Szovjetunió annyira, hogy eltűrte, hogy különféle köröket kezdtünk létrehozni, mint Rákóczi-kör, vagy ilyen kör, olyan kör Kárpátalja szerte, majd a Kárpátaljai Kulturális Szövetség megalakulásával fölpörögtek a dolgok. Mondom, matematikailag nem kéne, hogy létezzünk. S tessék vagyunk, mert voltak szüleink, akik merték elmondani nekünk a Miatyánkot, merték megfogni a kezünket, vállaltak bennünket, és értékre neveltek bennünket egy olyan világban, amely teljesen az ellenkezőjét próbálta sugallni. Tessék meglátni ezeket a dolgokat. Kezet nyújtani a másoknak, és vissza fog ránk nézni, és egymásra fogunk mosolyogni. Placid atya most halt meg, ugye ismeritek, ismerjük mi is, nagyon szeretjük. Tíz év a Gulágon. Meghalhatott volna már két hét alatt. De nem, abban a szörnyűségben elkezdtek a pozitívumot keresni, amiért lehet örülni. Így tudtak életben maradni. Ezt kell csinálni. Annyi mindenért hálát adhatunk, ami természetes, hogy van kezünk, lábunk, találkozunk, mind ajándék az Istentől.

R.: A Munkács központjában lévő Rákóczi kastély udvarában emelt Gulág-émlékmű alkotója, Matl Péter is érintett családilag az egykori munkatáborokban. Erről is beszélt a tanulmányút résztvevőinek a helyszínen.

Matl Péter (M.P.): Minden művésznek a felelőssége, hogy mit állít ki a közszemlére. Ezzel pont Zala megyében azonosultam. Egy polgármester megkért: fiatalember legyen szíves állítson a falunkba egy szobrot. Egy szép Makovecz kultúrház van a faluban de előtte egy szürrealista szobor egy 56-os emlékmű. Elégé ilyen bizarr eldeformálódott arc-forma volt, szinte a hideg kirázott amikor megláttam. Legszívesebben nem csináltam volna semmit. De azt mondta a polgármester:

faragjon nekünk valamit, ami eltakarja ezt a művet, mert, mert nem bírjuk látni, de ez már fel van avatva és itt van. Gondolkodtam, miért mondja ezt a falu polgármestere, meg miért van nekem is ilyen érzésem? Akkor értettem meg, hogy a köztéri szobrásznak, akinek a műve köztérre kerül nagy a felelőssége. **Minden nap egy picike kis energiát adunk majd a másik embernek abból, ami a sajátunk.** Elgondolkodtam ezen. Az embernek a negatív dolgokat otthon kell hagynia, vagy el kell veszítenie, és csak a pozitívumot hagyni kinn közszemlére. Ez a mű itt egy fájdalmas eseményről szól, a gulágot nemcsak a férfiak, hanem a nők is megsínylették borzasztóan, a gyerekeik, az idősebb emberek szintén, mert családfenntartó nélkül maradtak otthon. Gondolkodtam azon, hogy egy szimbólumként ábrázoljam a nőt, aki itthon maradt és egy szimbólumként egy törött szárnyú madárként a férfit, akit elvittek. A hit tud minket megmenteni.

Több nemzetiségű vidéken élünk - akár mit csinállok, most már bevagyok skatulyázva a Vereckei emlékműbe -, de annak is a fő motívuma, amit nem akart semmilyen sajtó, vagyis főleg az ukrán sajtó bemutatni, az a békés együttélés. Találtam egy olyan motívumot, amely jelen van a Kárpát-medence összes népművészetének a motívumaiban. Egy cserge motívum, egy ilyen csillag-minta. És ez a cserge motívum, a csillagminta, ez van - tulajdonképpen a fele - megjelenítve az emlékműben. Tehát mindenkié, nem lehet Istent kékre, zöldre meg lilára festeni. Ő vagy van, vagy nincs. És ez az az alap, amiből kiindulok én, mint művész. De gondolom, hogy főleg egy

ilyen sok nemzetiségű vidéken, mint ahogy mi élünk hogyha az emberek – amit Popovics Béla mondott - ha a jót fogják keresni, akkor megtalálják, és ha a rosszat, akkor azt.

Marschal Adrienn: Tábortípusok Magyarországon a 20. században

I. Előzmények, táborok Magyarországon a Rákosi-korszak előtt

A munkatábor fogalmat gyűjtőfogalomként használva Magyarországon a 20. században négyféle tábortípusról beszélhetünk. Különbséget kell tennünk a hadifoglyok, az internáltak, az alföldi kitelepítettek és az elítéltek táborai között.

A Magyarországon létesített első táborok hadifogolytáborok voltak, melyeket az első világháború végén, a külföldi, fogságba esett katonák őrzésére hoztak létre, s ezeket néhány hónapon belül fel is számolták.

Ezt követően a Horthy-korszakban egy újabb tábortípus – internálótábor - létesült hazánkban, mely a korszakban végig fennállt, s a hadifogolytáborokkal ellentétben ide már nem idegen állampolgárokat, hanem politikai vagy erkölcsi okokból eltávolítandó, azonban bűncselekmény hiányában bírósági úton el nem ítélt magyar állampolgárokat zártak be, néhány napra vagy hónapra. A korszak legismertebb internálótábora Kistarcsa volt.

A második világháború alatt további táborok létesültek, először a lengyel menekültek, majd pedig a deportálás miatt táborokba zárt zsidó lakosság számára. A hazánkba menekült több mint 60 ezer lengyel katonát és civilt 254 táborban – sokszor kisebb településekre is elosztva – helyezte el a magyar állam. Ezen elszórt elhelyezésnek köszönhetően az ő életkörülményeik sokkal jobbak voltak bármelyik másik táborénál. Ez a tábor az internálótáborok speciális fajtájának tekinthető. Továbbá a német megszállást követően a megszállók a magyar zsidó lakosságot saját hadifoglyaiknak tekintve 81 határon inneni és túli magyar településen hoztak/hozattak létre táborokat/gettókat továbbszállításukig, melyekben azonban emberhez méltatlan körülmények voltak.

A második világháború végétől, 1944 októberétől egészen 1945 decemberéig pedig a megszálló szovjetek irányítása alatt ismét hadifogolytáborok működtek hazánkban, összesen 41 ilyen tábor létesült. Ezek azonban már nem magyar, hanem szovjet, bolgár és román őrizet alatt álltak, s a fogságba vetett katonákkal és a polgári lakossággal együtt 600 ezer magyar és 200 ezer más nemzetiségű személy fordult meg bennük.³ A táborok felszámolása után a megszálló szovjetek ugyanúgy elvitték magukkal magyar hadifoglyaikat saját hazájukba, mint ahogyan a német megszállók is deportálták a hadifoglyaiknak tekintett magyar zsidóságot.

A második világháborút követően, a hadifogolytáborok létesítése mellett ideiglenes jelleggel jelentősen megnövelték az internálótáborok számát is – összesen 35 ilyen tábor létesült Magyarországon. Ide kerültek a volt szélsőjobboldali szervezetek tagjai, a volt katonatisztek, csendőrök, B listázottak és mindazok, akik az új rendszernek útjában voltak. Ezen internálótáborok csupán néhány hónapig működtek, Buda-Dél kivételével 1946 őszeig felszámolták őket. Azonban nagyon rossz körülmények között tartották bennük az internált személyeket, így a hadifogolytáborokhoz hasonlóan magas volt bennük a halandóság.

II. Táborok a Rákosi-korszaktól 1956-ig

A magyarországi táborok „fénykorát” a Rákosi-korszak jelentette, amikor két új tábortípus is létesült Magyarországon, az egyik a kitelepítettek számára az Alföldön, míg a másik a politikai elítéltek részére, elsősorban bányászati lelőhelyek közelében. Továbbá új internálótáborokat is létesítettek a második világháború után létrehozott helyett, s ezek működési idejét is radikálisan megnövelték. 1945 után egyedül hadifogolytáborok nem voltak hazánkban.

3 Bővebben lásd Bognár Zsolt: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945*. Kairosz Könyvkiadó, 2013.

Az ebben a korszakban létrehozott táborok közös jellemzője volt, hogy ide az embereket politikai alapon zárták be és igyekeztek őket elszigetelni a társadalomtól. Továbbá földrajzilag is minél távolabbi helyre vitték őket (alföldi tanyák, Recsk), és a legnehezebb munkákat végeztették velük (bányászat, kötörés, erőműépítés). Ezen táborok állandó jellemzője volt a zsúfoltság is, hiszen folyamatosan zajlottak a letartóztatások és a perek, de a körülmények jobbak voltak és így a halandóság sokkal alacsonyabb volt a második világháború végén létesített hadifogoly és internálótáborokhoz képest.⁴

1. A kitelepítettek táborai

A kitelepítésekhez és azok elsődleges céljának eléréséhez, vagyis a kitelepítettek elszigetelésére az alföldi tanyák jelentették a legalkalmasabb helyszínt. Az elszórtan elhelyezkedő tanyák egymástól több kilométer távolságban voltak, így sikerült több ezer ember elszigetelését megvalósítani. Nemcsak a lakott területektől, hanem egymástól is elvágták őket, így egy zárt alföldi munkatáborrendszer épült fel Lenintanya, Tedej, Kónya, Elep, Ebes, Árkus, Borsós, Borzas, Mihályhalma, Kócspuszta, Kilences tanya, Erzsébet tanya, Lászlómajor, és Kormópuszta határában.⁵

A kitelepítések 1950. június 22-23-án kezdődtek a déli és nyugati határsávról, összesen 451 településről és a nagyobb városokból tiltottak ki embereket. A kitelepítés alapjául szolgáló kitelepítési határozatokat az ÁVH állította ki. A kitelepítetteket leromlott állapotú házakban vagy istállóknak helyezték el, amiket nekik kellett lakhatóvá tenniük. Mezőgazdasági munkákkal foglalkoztatták őket és ki voltak téve a politikai rendőrség rendszeres zaklatásának is. A 12 zárt tábor 1953 októberéig működött, és közel 8000 ezer ember lakott bennük családotól.⁶

2. Az elítéltek táborai

Azt, hogy az elítéltek részére is táborokat hoztak létre két dolog tette indokolttá, egyrészt kevés volt a rendelkezésre álló hely a már amúgy is túlszűfolt börtönökben, másrészt a nehézipar erőltetett fejlesztéséhez minden munkáskészre szükség volt a bányákban. Így létesülhettek elítéltek számára is munkatáborok Magyarországon, amit 1951-ben szovjet javaslatra és mintára szerveztek meg. Mindennek intézményi hátterét a Belügyminisztérium, a Közérdekű Munkák Igazgatósága és a különböző bányavállalatok biztosították.

Az elítéltek munkáltatását ideológiailag is megindokolták: „*A főként politikai okokból elítélteknek módot nyújtson arra, hogy munkájukkal részben jótételessé tegyék az ország rombadöntésében való közreműködésüket, továbbá, hogy alkalmassá váljanak a demokratikus rendbe való beilleszkedésre.*”⁷

Azt, hogy kik kerültek internáló vagy munkatáborba esetleg börtönbe, az az ÁVH szándékától és attól függött, hogy kit hány évre ítélték. A súlyosabb elítélteket inkább büntetőintézetekben, míg az enyhébb büntetést kapottakat bánya és földmunkákkal foglalkoztatták az ezen elítéltek részére létrehozott táborokban. Azonban alapvető különbséget jelentett a többi táborhoz képest, hogy ezekbe a táborokba csak olyan emberek kerültek, akiknek határozott idejű, gyakran politikai okból kapott bírósági ítéletük volt.

A táborok helyszínének kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy azok „*a forgalmas útvonalaktól távol eszenek, lehetőleg nagy létszámot igényeljenek és megfelelő biztonsági berendezéssel könnyen elláthatók legyenek.*”⁸ Emellett előírták azt is, hogy a külmunkahelyen foglalkoztatottakat barakkokban kell elhelyezni, amiket az elítélteknek kell felépíteniük.

A táborszerű elhelyezésnek 1951-ben még nem voltak meg a feltételei, de 1952 végére már 45 ilyen elítéltek számára létesített tábor működött az országban. A korszakban létezett három tábortípus közül ezekben fordult meg a legtöbb ember, számuk jóval több mint 10 ezerre tehető. S őket csak részben érintette Nagy Imre 1953-

4 Természetesen ez nem jelenti azt, hogy elégséges élelmezésben vagy orvosi ellátásban részesültek volna az internálótáborok lakói, s hogy itt nem fordultak elő halálesetek. A kitelepítettek helyzete kicsivel volt jobb, a legemberibb körülmények az elítéltek számára létesített táborokban voltak.

5 Bank Barbara-Gyarmati György-Palasi Mária: „Állami titok” Internáló és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945-1963, 48.

6 Kitelepítések nemcsak a déli és nyugati határsávból történtek, hanem Budapestről is kitelepítettek több mint 12.700 embert. Ezen kitelepítések 1951. május 21-én kezdődtek és néhány hét alatt 1951. június 18-ig lezajlottak. Itt is a politikai megbízhatatlanság volt a kitelepítés alapja, de őket nem táborszerűen, hanem egy-egy kulákcsaládnál helyezték el, kelet-magyarországi falvakban

7 Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon*, 37.

8 T Varga György: *Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez, 1949-1953*, 165, 170.

as amnesztiarendelete, mivel szinte csak a köztörvényes elítéltek szabadulhattak. Így az említett amnesztia után a négy tábortípus közül egyedül ez maradt fenn egészen az 1956-os forradalomig.

Ilyen ún. KÖMI táborok és munkahelyek a következő településeken voltak: Mosonmagyaróvár, Ajka Csingervölgy, Nagyberek, Komló, Várpalota Cseri akna, Kisgyón, Annamajor, Bernátkút, Pálhalma, Állampuszta, Nagyfa, Tiszalök, Ormospuszta, Szuhakálló, Miskolc egyetemváros, repülőtér, Hejőcsaba, Szob, Dunabogdány, Pilis, Csolnok, Almásfüzitő, Síkvölgyi akna, Tatabánya alsó és Tatabánya felső területén.

KÖMI felügyeletet ellátó börtönparancsnokság pedig Nagyberek, Komló, Győr, Csolnok, Oroszlány, Kalocsa, Állampuszta, Szeged, Kecskemét, Bernátkút, Pálhalma, Baracska, Veszprém, Várpalota, Kisgyón, Márianosztra, Vác, Budapest, Recsk, Farkaslyuk, Ormospuszta, Kazincbarcika, Sajóbáony, Miskolc, Tiszalök településeken volt.⁹

3. Az internáltak táborai

Az újonnan létesített két új tábortípus mellett az internálótáborokat sem szüntették meg a második világháborút követően, 1946 után a Buda-déli, majd utána a kistarcsai internálótábor is folyamatosan működött. Az 1950-es év azonban az internálás történetének fontos fordulópontját jelentette, mert az internálótáborok átkerültek a Belügyminisztérium és a rendőrség fennhatósága alól, az ekkor már függetlenül működő Államvédelmi Hatósághoz. Ez a tábori élet radikális megváltozását, egyben szigorodását és a bánásmód kegyetlenebbé válását is jelentette, mivel megszűntek a korábbi beszélők, levélírási és csomagbeadási lehetőségek és gyakorrivá váltak a verések.

Az internálásoknak az 1950-től az 1953-as amnesztiáig tartó korszakát a 4 nagy ÁVH internálótábor: Recsk, Tiszalök, Kistarcsa és Kazincbarcika működése jellemzi. Ezenkívül internálótábor működött még Bernátkúton és Sajóbáonyban is. Több ezren fordultak meg ezen táborokban is.

Az internáltaknak nem volt bírói ítéletük, mivel nem követtek el bűncselekményt, csak egy határozattal rendelkeztek, melyben internálásukat vagy más szóval rendőrhatalósági őrizetüket elrendelték, legtöbbször arra hivatkozva, hogy internálásuk államvédelmi okokból szükséges. Az internálás maximálisan elrendelhető 6 hónapját pedig gyakran a félévenkénti kötelező felülvizsgálatok elmulasztásával meghosszabbították 2 évre, de végül még ezt sem tartották be.

III. Táborok 1956 után

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően megszüntették a forradalom alatt kiürült, elsősorban politikai elítéltek számára létesített táborokat. Így a Kádár-korszakban a négy tábortípus közül egyedül az internálótáborok működtek, mivel az 1953-ban megszüntetett internálást új megnevezéssel, "közbiztonsági őrizet"-ként ismét alkalmazták. Azon forradalmárokat vitték a kistarcsai, majd a tőköli internálótáborba, akik ellen még nem volt elég bizonyíték egy bírósági tárgyaláshoz.

Az internálás maximális ideje ekkor is 6 hónap volt,¹⁰ amit 30 nap múlva és 3 hónap múlva is felül kellett vizsgálni. Majd 1957-ben kimondták, hogy az internálás 6 hónapos időtartama meghosszabbítható.¹¹ Az internálás ezen harmadik korszakában összesen több mint 12.900 ember fordult meg az említett 2 táborban.

Internálótáborok azonban csak a Kádár-korszak elején működtek, a Magyarországon létesített táborok korszakának végét az 1960-as év jelentette, amikor egy rendelettel megszüntették az internálás intézményét,¹² és felszámolták az utolsóként még fennálló tőköli tábor.

9 Bank Barbara-Gyarmati György -Palasik Mária: „Állami titok” Internálók és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945-1963, 48.

10 1956. évi 31. sz. tv. erejű rendelet. Magyar Közlöny, 102.sz. 1956. december 13. 596.

11 1957. évi 41. sz. tv. erejű rendelet 1§. Magyar Közlöny, 77.sz. 1957. július 14. 464.

12 1960.évi 10. számú törvény erejű rendelet. Magyar Közlöny 27. szám. 1960. április 1. 141.

Miklós Péter: Gulácsy Lajos emlékirata, mint történelmi forrás

Az államszocializmus korát és annak hódmezővásárhelyi világát bemutató intézményünk, az Emlékpont vendége volt 2015 áprilisában Gulácsy Lajos nyugalmazott kárpátaljai református püspök. A hazánk szovjet megszállásának hetvenedik évfordulója alkalmából, a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére kapcsán rendezett tematikus rendezvénysorozatunk egyik eseményén idéztük föl egy beszélgetés keretében életének azt az időszakát, amelynek során több mint hét esztendőt a Gulágon töltött.

Emlékezésének meghallgatása, valamint a vele való kötetlen beszélgetés két fontos tapasztalattal gazdagított. Egyrészt meggyőződtem arról, hogy az egyéni és közösségi traumák földolgozásának egyik módja a derűs és könnyed élet- és múltszemlélet. Másrészt megértettem, hogy mi segített Gulácsy Lajosnak átvészelni és földolgozni az elviselhetetlennek tűnő folyamatokat, a szovjet kényszermunkatáborban megélt szörnyűségeket. Ez pedig nem más, mint a mély és valós Istenhit, s az az emlékezési és elbeszélési stratégia, amely az általa átélteket nem csak a történelem, de kifejezetten az Isten és az ember / emberiség kapcsolata tükrében értelmezte.

„Sajnos sok szomorú dolgot lehetne elmondani, ami a második világháború és a sztálinizmus évei alatt történt. És el is kell ezeket mondani, hiszen több mint negyven évig nem volt szabad róluk beszélni. Ma már nem is nagyon van, aki beszéljen róla. A kárpátaljaiak közül, akik átérték a Gulágot, már csak hárman vagyunk életben. Mi tapasztaltuk, hogy a nagy nyomorúságban is ott volt az Isten áldása – és békességet adott a szívekbe” –fogalmazta meg a hódmezővásárhelyi Emlékpontban az akkor kilencvenegyedik évében járó lelkész.

Gulácsy Lajos 1925. január 8-án született az egykori Ugocsa vármegyei Tivadarfalván. A középiskolai évek után Budapesten, a mátyásföldi repülőgépgyárban dolgozott, mint műszaki tisztviselő. A második világháború végével visszatért Kárpátaljára, ahonnan azonban – tudomást szerezve az ottani magyar férfiak tömeges Gulágra hurcolásáról – Debrecenbe ment és a vagongyárban helyezkedett el. Beiratkozott ugyan a debreceni református teológiai akadémiára, de – a magyar–szovjet határ lezárása miatt – tanulmányait nem kezdte meg. Kárpátalján – informális keretek között – református lelkészeknél tanulta a hittudományokat. A református hívek körében végzett szolgálata miatt a szovjet hatóságok 1949-ben letartóztatták és tíz évnyi kényszermunkára ítélték. A Kazahsztánban végigszenvedett hét esztendei raboskodás után 1956-ban szabadult, s visszatért Kárpátaljára. Csak több mint két évtizeddel később, 1978-ban engedélyezték számára, hogy letegye teológiai vizsgáit, s megindulhasson hivatalosan is lelkészi szolgálata. 1987-től püspöki tanácsos és beregi esperes, 1991-től egyházkerületi főjegyző volt. 1994 és 1998 között Kárpátalja református püspökeként szolgált. A Szovjetunió széthullása után nagy szerepet vállalt a nagyberegi, nagydobronyi, péterfalvai református líceumok és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola létrehozásában. Életének 92. évében 2016. november 6-án hunyt el.

Gulácsy Lajos 1991 nyarán elkészített emlékiratait két kiadásban (először 2000-ben, majd bővített tartalommal 2014-ben) jelentek meg *Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása* címmel.¹³ A memoár egyrészt tényeket és adatokat tartalmazó szubjektív történelmi forrás, másrészt olyan szöveg, amely az idős szerző emlékei mellett látásmódját, emlékezeti struktúrájának alakulását és egyéni narratíváját is megosztja olvasójával (s ebben az értelemben a mentalitástörténetnek és a történelmi emlékezetkutatásnak is kútfője).

Az emlékirat, mint műfaj és az emlékezés, mint cselekvés – sőt tágabb értelemben a történelem, mint olyan – jellegzetessége, hogy az – szándéktól függetlenül – a múltbéli történés valóságos rekonstruálása, vagyis az adott pillanatban és az adott módon való újraalkotása. Ez a rekonstrukció – az elbeszélő vagy a történész, azaz a rekonstruáló intencióitól függően – lehet egyéni vagy közösségi, illetve szubjektív vagy objektív.

¹³ Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása.* [Hely nélkül,] 2014. 1–137.

Gyáni Gábor akadémikus egy írásában az alábbiakat fogalmazta meg az egykori eseményeket mentálisan újraalkotó történésről – megállapításai azonban nem csak a kutatókra, de az emlékezőkre is érvényesek. „Az, amit a történész a tény fogalmán szokásszerűen ért – olvashatjuk Gyáninál –, e felfogás szerint, egy múltbeli eseményről (vagy események soráról) szóló – ránk maradt – állítás csupán, amely (egyszerűbb) tények sokaságának az általánosítása. Az ilyen tényállítást események sorozatának a megjelölésére szolgáló szimbólumnak kell tehát tekinteni. A történész a forrásokat tanulmányozva sohasem pöre tényekkel, hanem a múlt eseményeiről számára ismertté vált kijelentésekkel találja magát szemben. Ez a szimbólum ruhazza fel a történetst azzal a képességgel, hogy képzeletében újra alkossa a valamikori eseményt. A történelmi tény – summázhatjuk – így nem a múltban, hanem kifejezetten a jelenben létezik, miután a historikus a fennmaradt nyomok alapján utólag hozza létre. Ezért nem is mondhatjuk, hogy a tények úgymond önmagukért beszélnek. Az igazság az, hogy mindig a történész az, aki a tények helyett beszél, következésképpen a történész és nem pedig a tények látják el a múlt eseményeit különféle jelentésekkel.”¹⁴

Ormos Mária akadémikus egy esszéjében arra hívja föl a figyelmet, hogy az egyén története egyrészt elválaszthatatlan egy nagyobb közösség történetétől, így egyéni emlékezete valamilyen módon része a kollektív emlékezetnek. S hangsúlyozza azt is, hogy az egyén – mind az adott történelmi pillanatban, mind később, mint visszaemlékező – tisztában van (lehet) cselekedetei, illetve emlékei „történelmi” súlyával és jelentőségével, vagy legalábbis azzal, hogy az általa átéltek fontosak (lehetnek).

Ormos szerint az „egy ember élete során mindenesetre felfogja, hogy saját élettörténete, legalábbis időnként, elválaszthatatlanná válik egy nagyobb közösség élményétől, vagyis valami olyasmitől, amit akár történelemnek is lehet nevezni. Ha átéli, nem kell később külön megtanulnia, hogy – mondjuk – egy nagy háború saját életének olyan eseménysora, amely egyúttal lakóhelyének, nemzeti közösségének, országának a történetében is nagy fontosságú fordulópontként jelenik meg, és ott is marad örökre. Tapasztalata és az esemény társadalmi jelentősége felértékeli mind magát az eseményt, mind a saját szerepét. Fontosságot nyer, hogy a történeteknek személyesen is a részese volt. Szolgált a hadseregben, bombatámadásokat szenvedett el, meghalt egy vagy több rokona, kitelepítették a hadi események miatt, vagy deportálták és ezt túlélte. Egy ilyen háború tehát kétszeresen is emlékezetessé válik a számára, és hinni lehet, hogy a részletei jobban bevésődnek az emlékezetébe, mint, mondjuk, az, hogy a gyerekek eltörte a tálát.

Ha csupán ezt az elképzelést tartjuk szem előtt a különösen mély és sokakat érintő események viszonylag jó rögzülését illetően, arra következtethetnénk, hogy a történelmi emlékezet, legalábbis az egyes emberben, egészen jól működik. Hihetünk annak, aki megjárta a Don-kanyart, aki megélte a felszabadulás / megszállás traumáját és így tovább. A kérdést ezzel mégsem lehet lezárni. Az extrém helyzetekben, nevezetesen a frontokon, a bombázott városok pincéiben vagy a koncentrációs táborokban emberek szenvedtek, az emberek pedig, különösen nyomasztó súly alatt, akkor, amikor minden percben és pillanatban az életükért aggódnak és küzdenek, bizony sokszor megbotlanak. Akad, aki gyáván viselkedik, aki feladja a barátját vagy bajtársát, aki megfosztja a szomszédot a számára életet jelentő élelemtől, és akad, aki kifosztja mások elhagyott otthonát vagy a falu templomát, vagy akár erőszakot is elkövet. Egyébként lehet derék ember és kiváló szülő, csak éppen a különleges terhet nem bírta el, vagy az önmagától kínálkozó alkalomnak nem tudott ellenállni. Akar ő majd emlékezni a nagy esemény e zavaró epizódjaira, és ha nem is tudja elűzni az emlékei közül, vajon fog rólok valaha is írni vagy beszélni?”¹⁵

Ormos Mária úgy véli, hogy az egyéni – meglehetősen változatos mintázatot mutató és alapvetően megbízhatatlan – emlékezet képei előbb-utóbb színesítő elemeivé és építőköveivé válnak a közösségi emlékezetnek. Mint írja: „Az egyéni emlékezetről tehát mint forrásról és a történelmi emlékezet alakítójáról azt szűrhetjük le, hogy bizony igencsak megbízhatatlan, és hogy a sok megélt esemény emlékéből önmagától semmiképpen sem állhat össze koherens és viszonylag hosszú időn keresztül hatékony nemzeti, társadalmi méretekben elfogadott kép. A következő megvizsgálandó kérdés ezért abban áll, hogy vajon egyáltalán miként, milyen hatások alatt rögzül végül egyetértéssel, illetve annak a látszatával elfogadott kollektív emlékezet a sokféle színes és önmagában véve megbízhatatlan emlék, mármint abban az esetben, ha ez egyáltalán megtörténik.

¹⁴ Gyáni Gábor: Posztmodern kánon. Budapest, 2003. 21.

¹⁵ Ormos Mária: Van-e történelem? Budapest, 2012. 63–64.

Mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy egy nemzet vagy egy kultúra által vallott történeti képek időről időre változnak, de mindenesetre vannak közöttük viszonylag nagy tűrőképességgel rendelkezők. A legerősebbek viszont többnyire a legendák, amelyeket nem kell bizonyítani, hanem csupán hinni kell bennük. A magyar történelemben a legszilárdabb képek a jelentős sikerekhez és a nagy bukásokhoz tapadnak, de nagyjából így van ez sok más nemzeti történet esetében is, bár nem mindegyikben.”¹⁶

Gulácsy Lajos emlékirataiban a családi háttérrel és életének az első időszakáról szólnak a bevezető oldalak. A későbbi lelkipásztornak és püspöknek már a születése is mitologikus – saját elbeszélése szerint –, hiszen hetedik gyermekként jött a világra, ráadásul úgy, hogy édesanyja egy ideig nem akarta vállalni a vele való várandósságát.

„Születéssel kezdve arról kell szólnom, amit édesanyám mondott el nekem rabságba vitelem előtt. Nagy családban születtem, hetedik gyermekként, de megszületésem előtt azt tanácsolták édesanyámnak: elég volt már az a sok gyermek, miért kell azt megszülni, vétesse el. Abban az időben ezt büntették, így csak titkon és félve lehetett megtenni. A sok tanácsra rá is állt édesanyám. Elment egy ismerős orvoshoz, de míg várt rá nagy lelki szorongás fogta. »Meg akarod ölni azt, akit Isten adott, tudod-e hogy Isten mit akar vele? Keresztül akarod húzni Isten tervét.« Annyira erőt vett rajta a lelkiismeret-furdalás, hogy hazaszaladt és vállalta a hetedik gyermeket. Így születtem meg én és utánam még egy öcsém is. Hogy ez volt az Isten akarata, az bizonyos, mert, ha meg nem születtem volna, akkor ezeket a sorokat sem írhatnám.”¹⁷

A gyermek Gulácsy Lajosnak, a kistermetű és gyöngye fizikumú kisfiúnak az édesapja – szülőfalujának köztisztviselőként álló embere és előjárója – volt a példaképe. „Mint gyermek sokat betegeskedtem, talán nincs olyan gyermekbetegség, amelyet át ne éltem volna. Törékeny és gyenge voltam, de minden érdekelt. Még iskolába nem jártam, de figyeltem a nagyok dolgait, beszédét. Úgy tettem, mintha játszanék, de hallgattam a felnőttek tanácskozását. Édesapám sokáig a község vezetője – bíró volt. Sok ügyben jöttek hozzá. Úgy ismerem meg apámat, mint becsületes, igazságszerető, jóindulatú embert, aki nem volt személyválogató. Büszke is voltam rá és még most, holta után is az vagyok.”¹⁸

Különösen megkapóak – és az Isteni gondviselésbe vetett (későbbi?) bizalomnak a megnyilvánulásai – a következő sorok, amelyekben Gulácsy Lajos a kis testméretével való megbékélésének folyamatáról írt, miszerint Isten azért alkotta kicsinek, hogy jól bírja majd a kényszermunkatáborban a megpróbáltatásokat (elsősorban a hideget és az elégtelen élelmezést).

„Mint ahogy írtam, gyenge fizikumú voltam, elég kis növésű, így az iskolában mindig elöl ültem, a tanító szeme előtt. Magamban mindig zúgolódtam, miért nem vagyok nagyobb és erősebb, úgy mint más. Akkor még nem értettem, hogy ez majd egyszer javamra lesz. Amikor letartóztattak, Kazahsztánba kerültem börtönlágerbe. Ott sivatagi időjárás van, mindig fúj a szél, és télen nagy hideg van. Én, a kis ember a nagy balti emberek között úgy meghúztam magam, hogy a szél is alig talált meg. A kenyérfejadag, amit adtak a raboknak egyforma volt, akár nagy, akár kistestű az ember. A kisebb testnek ugyanaz a mennyiség többet jelentett, mint a nagy, derék embereknek. Akkor békéltem meg növésemmel. Isten a kis növést is a javamra fordította. Isten előrelátó Isten.”¹⁹

Gulácsy memoárjában letartóztatásának, elítélésének és a Gulágra hurcolásának a történetét is a kommunista, ateista és materialista szovjet állam, valamint az Isten törvényeit követő hívő keresztény emberek közötti konfliktus és küzdelem kontextusába helyezte. „1946 januárjától különböző lelkészeknél tanultam és szolgáltam. A fő hely Munkács volt. Ez így ment 1948 novemberéig, mikor az egyházakat regisztrálták és csak az államhatalom által adott engedély alapján lehetett szolgálni. Mivel nekem nem volt meg a teljes teológiai végzettségem, eltiltottak minden egyházi tevékenységtől. 1949. március 19-én pedig letartóztattak öt lelkipásztort egyúttal. A vád: »Szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása és az ifjúság félrevezetése.« Mint nem kívánatos személyeket két hónapi vattatás után 1949. május 24-én elítéltek. Így kerültem én is ki a nagy birodalomba, mint tíz esztendőre elítélt rab. Ebből hét évet és három hónapot letöltöttem. 1956. május

¹⁶ Ormos Mária: i. m. 67–68.

¹⁷ Gulácsy Lajos: i. m. 12.

¹⁸ Gulácsy Lajos: i. m. 12–13.

¹⁹ Gulácsy Lajos: i. m. 13.

15-én kerültem haza. Hogy miért kerültem és kerültünk oda? Az ateista államhatalom bennünk ellenséget és akadályt látott. A terv az Isten nélküli boldog, szép földi élet volt, ezt hirdették az embereknek.”²⁰

Köztudott, hogy az emberi életnek nem volt nagy értéke (s különösen igaz volt ez a hadifoglyokra és a kényszermunkatáborokban élőkre) a Szovjetunióba, ahol az egyénekre mint – hadi vagy termelési célokra használatos – „emberanyagra” tekintettek, nem pedig mint megismételhetetlen individuumokra és azok közösségre. Gulácsy Lajos alább idézett sorai ennek adják tanúbizonyságát, valamint annak is, hogy a Gulág világának nem pusztán a munka, de a bosszú, a büntetés és a megfélemlítés is a célja volt.

„Az egyházat és annak aktívabb szolgálóit tervük megakadályozóiként és hátráltatóiként kezelték. Mint nem kívánatos személyek csak munkára voltunk jók. Ezért éhen, szomjan, borzalmas körülmények között, mostoha időjárás és éghajlat alatt dolgoztattak. Itt említem meg, hogy egy alkalommal nagyon rossz körülmények között annyira le voltunk gyengülve, hogy lábunkat alig bírtuk felemelni, de hajtottak bennünket fegyveres örök farkaskutyákkal, és ha valaki lemaradt, azt puskatussal serkentették tovább menni. Egy rabbizottság elment a lágerparancsnokhoz és elmondták, hogy annyira gyengék vagyunk, hogy nem bírunk járni, dolgozni. Adjanak több ennivalót, és mi meg fogunk dolgozni érte. A válasz megdöbbentő volt: »Vegyék tudomásul, a Szovjetunióknak nincs szüksége a maguk munkájára és nem azért hozták ide magukat, hogy dolgozzanak, hanem hogy gyötörjék és halálra sanyargassuk magukat.« Ezek után csak a halál volt kilátásban. Hogy valaki megmaradt, az csoda, mi azt mondjuk, hogy kegyelem.”²¹

Az emlékeit lejegyző Gulácsynak a nézőpontjában azonban nem csak az embereket – s velük az emberi méltóságot, emberi minőséget és emberi jelleget – semmibe vevő szovjet elnyomó apparátusnak a szándékai szerepelnek, hanem számol az Isteni intenciókkal is. Ezzel elbeszélésének horizontját a történeti térből és időből a szakrális térbe és időbe emeli, s az okokat és a célokat végső soron nem az emberi számításban, hanem a transzcendens Isteni akaratban keresi, illetve jelöli meg.

„Elvitelünknek ez volt az emberi oldala – írja Gulácsy Lajos –, de van egy másik oldal és ez Isten akarata, Isten terve. Hogy mi volt az? Gondoljuk el, hogy voltak olyanok a lágerben, akik oda már három vagy több éve be voltak zárva odaérkezésünkkor. Borzalmas körülmények között »éltek«, ahogy erről már Szolzsenyicin is írt, csak nem hitte az ember. Ezek a foglyok már kivetkőztek emberi mivoltukból. Már beszélni sem tudtak anyanyelvükön, csak káromkodni. Istent hibáztatták azért, ami történt. Minden szenvedésért Istent tették felelőssé. Hol van az Isten, aki ezt mind eltűri? Mikor megtudták, hogy papi ember vagyok, és még hiszek Istenben, honfitársaim kigúnyoltak, bolondnak tartottak, és szinte örültek, hogy odakerültem, és ki fogok gyógyulni hazug álmaimból. A pokol szele érintette meg az embert ilyen körülmények között. Ide tud jutni az ember! Ott látszott meg valójában, milyen mélyre tud az ember süllyedni. De hála az Úrnak, nem ez volt a vég!”²²

A főtebb említett – jobb híján nevezzük így – „teológiai” szemléletnek az eredménye volt annak a fölismérése, hogy – mint kiemelte Gulácsy Lajos – az emberek a lágerben egy idő után „megszelídültek”, s Isten felé és a Biblia olvasása felé fordultak. A Gulág tehát – összegez az ótestamentumi pátriárka, József történetére utalva a visszaemlékező református püspök – sokak számára testileg a hét szűk év, de lelkileg a hét bőséges esztendő volt.

„Teltek az évek, és ezek a honfitársak megváltoztak. Emberi szóval élve »megszelídültek«. Most már imádkozni is tudtak. Reménységgel néztek a jövő felé. Nem az Istent hibáztatták a jelenért. Nem bosszút akartak állni, hanem a jövőt építeni. Megnyílt szemük látni az élet értelmét. Mikor 1955-ben haza indították őket, úgy váltunk el, mint nagyon kedves lelki testvérek. Könyörült az Úr rajtuk és jóra fordított mindent. Én a magam részéről ezt látom a legfontosabbnak. Szégyen lett volna az egyházra, hogy hívei ott vannak, szenvednek, és nincs, aki számukra az Igét, az Isten üzenetét elvigye. Ott volt nekünk is a helyünk. Akkor mi sem értettük ezt úgy, csak elfogadtuk. De most már értjük. Azoknak, akik Istent szeretik, minden a javukra van. A Kazahsztánban töltött hét év testünk számára a hét szűk esztendőt jelentette. Lelkünk számára pedig a hét bő esztendőt.”²³

²⁰ Gulácsy Lajos: i. m. 16.

²¹ Gulácsy Lajos: i. m. 16–17.

²² Gulácsy Lajos: i. m. 17.

²³ Gulácsy Lajos: i. m. 17–18.

Az emlékiratokkal, a visszaemlékezésekkel és az oral history (elbeszélte történelem) módszerekkel készült interjúkkal kapcsolatos kutatói kételyek és metodikai problémák közül az egyik legfontosabb a „elbeszélés nehezségére” vonatkozó kérdéskör. Ennek a lényege, hogy a traumatizáló múltbéli eseményt az emlékező nem tudja / nem akarja megfogalmazni. Az emlékek „elakadásának” argumentálása Gulácsy szövegében az, hogy „azt elmondani lehetetlen. Azt csak átélve lehet megismerni!”²⁴

„Mostanában nagyon sokat írnak az oroszországi lágeri életről, de bármennyit írjanak, azt elmondani lehetetlen. Azt csak átélve lehet megismerni! Például, mikor letartóztattak, és az ungvári központi KGB-re vittek, mielőtt a cellába bezártak volna anyaszült meztelenre kellett levetkőzni. A ruháinkat elvitték a fertőtlenítőbe, így anyaszült meztelenül dobtak be a cellába a már ott levő emberek közé. Azt a megszügyenítő, megalázó bánásmódot leírni lehetetlen!”²⁵

A Gulágon tapasztalt élet- és munkakörülményekről alkotott – számos más visszaemlékezésből ismert – képpontot árnyalják Gulácsy Lajos következő mondatai. „A barakkok, ahol laktunk mindig zsúfoltak voltak. Ágy, ágy mellett és emeletes. Ami a zsúfoltságnál is rosszabb volt a sok poloska, sőt tetű is. Ez leírva is undorító, de elviselni mennyivel nehezebb! Éhség, szomjúság, a szél mindig fúj. Mikor már a negyven fokot meghaladta a hideg, nem vittek dolgozni, de nem azért, mert sajnáltak, hanem azért, mert negyven fok felett a fegyver már nem működik biztosan, tehát, ha valaki szökni próbál, nem tudják lelőni. [...] Egy lágerben több ezren voltunk. Minden barakk magas fallal volt körülvéve, hogy a rabok ne érintkezhessenek egymással. Az étkeztetés sötétben kezdődött, hogy mire megvilágosodik, lehessen menni munkára.”²⁶

Gulácsy Lajos emlékirataiban végigvonuló motívum az emberi kegyetlenség és az Isteni kegyelem szembeállítás, amelynek a végső következtetése nem más, mint hogy a Gulág világának „modern rabszolgasága” fölött a keresztény hit végső soron diadalmaskodott. A memoár – a szerző kifejezett és megfogalmazott szándékai szerint is – „bizonyágtétel”, mégpedig a személyes élményeknek és az egyéni történeteknek a segítségével amelletti bizonyágtétel, hogy a Gulágon megszenvedett szovjet „embertelen, gonosz, ördögi uralomnak csak az Istenhit és bizalom tudott ellenállni”.²⁷

„Ezek olyan félelmetesen, könyörtelenül, embertelenül tudtak cselekedni, hogy a nagy tömeg meghajolt előttük, vállalták a rabszolgaságot. Mert ez az állapot a modern rabszolgaság. Te csak eszköz vagy, jogod csak annyi, hogy dolgozzál. Enni annyit kapsz, amennyit mi jónak látunk adni. Örülj, hogy élsz, mert meg is ölhetünk. E félelmetes állapotban egyedül csak a krisztusi hit és bizalom mentette meg az embert. Szenvedni kellett, de az Istenben bízó ember tudta, hogy Isten ezt is jóra fordítja. [...] Összefoglalva e dolgokat: ennek az embertelen, gonosz, ördögi uralomnak csak az Istenhit és bizalom tudott ellenállni. Ez a hit legyőzi a világot (1Jn 5,4–5). Ez a hit pedig Isten ajándéka. Úgy bocsátom útjára e bizonyágtételt, élményeimet, hogy adjon Isten mindenkinek ilyen krisztusi hitet, hogy győzedelmeskedjen”²⁸

Reflexiók

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a Gulág emlékévé kapcsán számos pályázatot hirdetett. Ezek egyike lehetővé tette, hogy tisztelgő emlékutak, mondhatni zarándokutak jöjjenek létre. A Charta XXI Egyesület is elnyert egy ilyen támogatást és megszervezett egy összetett programot. Az akció egyrészt Szolyvára vitte el a résztvevőket, hiszen annak idején az ottani gyűjtőtábornak kiemelt szerepe volt a Gulágra hurcoltak életében (és sokaknak halálában), másrészt Munkácson egy mintegy másfél órás minikonferenciára hívta a résztvevőket. A 2017. februárjában lezajlott konferencia résztvevőitől két hónappal később reflexiókat kértünk: fogalmazzák meg, mit jelentett számukra ez a hétvége. Az alábbiakban ezekből adunk egy válogatást.

²⁴ Gulácsy Lajos: i. m. 18.

²⁵ Gulácsy Lajos: i. m. 18.

²⁶ Gulácsy Lajos: i. m. 40.

²⁷ Gulácsy Lajos: i. m. 48.

²⁸ Gulácsy Lajos: i. m. 48.

Makkai Béla: A hit és helytállás diadala

Kárpátaljai véreink az utódállami magyarok közül arányában a legnagyobb etnikai tisztogatást szenvedték el. Pontosabban tervszerű népirtást, hiszen a második világháborút követően a szovjet hatóságok a teljes nemzöképes férfilakosságot deportálták. Közülük legfeljebb minden második térhetett haza. Ám a megpróbáltatások s a táborokban szerzett betegségek még sok túlélőt is hamarosan elragadtak szeretteik köréből. A szellemi vezetők fizikai kiiktatása, megfélemlítése, a hitéleti tevékenység tiltása, ellehetetlenítése ellenére az itt élő magyarok szó szerinti csonkatársadalma mégsem tört meg. A hátratételekkel dacolva ápolták nyelvüket, kultúrájukat, pedig a csatlóssá tett anyaország is elfordult tőlük.

A férfiak védelmét, szeretetét, segítő karját, higgadt tanácsait nélkülöző asszonyokra hárult nagyjából a gyermeknevelés, a család fenntartása, a hatalmi túlkapások elhordozása. Ezek az asszonyok lettek a zokszó nélküli végtelen küszködésben a kárpátaljai magyarság igazi megtartói. Noha harcukat mégsem egyedül vívták! Az elhurcolt papok helyébe kántorok, presbíterek léptek, a felnőttek helyébe félig gyermek ifjak. A bezárt, vagy raktárrá tett templomok helyett magánházakban gyűltek össze segítségért fohászolni, erőt adni egymásnak. S az írástudók (lelkészek, tanítók, művészek) akik egyáltalán megmaradhettek hivatásukban, példát és biztatást adtak, óvták és vezették a közösséget, ahogy ezt Kovács Vilmos kulcsregényében (Holnap is élünk) olvashatjuk.

A lélektipró, mostoha évtizedek után a helytállás példázatát és méltóságát az a fénykép fejezi ki legjobban számomra, amelyet szolvai tanulmányutunk előtt találtam az interneten: ahogy egy tető nélküli templom puszta falai között áll a hóban az Isten embere, s körötte a gyülekezet – a szabadítás tántoríthatatlan hitében összeforva.

Fejér Tamás: A csoda megtörtént

Hetven, jórészt alkalmilag összeverődött ember egy még jeges és hideg télutón hazalátogatott. Haza, a sokszor és sokfelé fordított, ma Kárpátaljának nevezett nemzetrészbe. A látogatók életkora, egészségi állapota, társadalmi helyzete, képzettsége nagyon eltérő volt, különbözött. Egy közös volt bennük a magyar patrióta, nemzeti érzés.

S csoda történt. Rövid időn belül egy összetartó, egymást segítő, érdeklődő, jól szervezett közösség jött létre. A városnéző és vartúrák alatt még a barátságtalan időjárás viszonyok sem jelentettek akadályt. Mindezt javarészt a közösségbe szinte észrevétlenül elkeveredő „Három Napkeleti Bölcsnek” köszönhetjük, akik magasra emelték a hangulatot és a mércét.

Béla - László - Péter olyan érzéseket ébresztett, olyan gondolatokat közvetített, amelyek hatása hosszú távra szól, s kitörölhetetlen. Összhangba került bennünk, résztvevőkben a látvány és a gondolat, a tapasztalat és a cselekvési vágy. Lássuk tehát mit kaptunk?

Mindenek előtt hitet és optimizmust. Megérezhettük mi is Isten jelenlétét és segítő szándékát. Megtudtuk, hogy nem tud az Isten segíteni, ha mi magunkon nem segítünk. A magyarságnak van egy küldetése a Kárpát-medencében, erre kell felkészülnie. Megengedte valami miatt a Teremtő ezeket az elmúlt és rettenetes szenvedéseket, de nem pusztultunk el és itt vagyunk. Más nemzet, 1100 év alatt, ezeknek a terheknek a töredékétől is már régen elpusztult volna.

De mi mégis megmaradtunk és itt voltunk Munkácson. Konferenciát tartottunk a GULÁG-táborok borzalmairól. Szolván szakrális Emlékparkunk, Vereckén Honfoglalási Emlékművünk van, a munkácsi várra már visszaszállt a Turul madarunk. Működnek iskoláink és templomaink, vágyaink mellé megvalósítható remények és elképzelések társulnak. Barátaink vannak, egyre gyakoribbak a kéznyújtások a határon túlról oda és vissza!

A megújuláshoz a szellemi és a lelki tökéletesedésen keresztül vezet az út. Vissza kell térni a gyökerekhez, újra visszatalálni a kereszténységhez, de nem csak a vasárnapi, hanem a mindennapi tisztelethez. Előbb meg kell ismerni majd visszaszeretni a hazánkat, a tiszta forráshoz kell visszatérnünk.

A GULÁG egy betűszó, jelentése: Javító Munkatáborok Főigazgatósága. Ezek „főigazgatták” a magyar származású és egyéb gyanúba kevert embereket halálba. A jeltelen s a megjelölt emlékhelyeken legtöbbször csak egy gödör, egy dombocska jelzi, hogy itt emberek nyugszanak eltemetve. A jövő azonban mégis ígéretes lehet. Ha az emberek a jót fogják keresni, akkor megtalálják, ha rosszat akkor nem.

Kárpátalján ma még a magyar nem az érvényesülés nyelve, inkább csak a hagyományé. Ez a helyzet azonban még megfordítható. A nemzet túlélését csak a vallás, a kultúra és a hit megőrzése biztosítja.

Surján Cecília: Gondolatok Munkácsról a magyar politikai viharocskák közepette

Februárban egy hétvégét Kárpátalján, pontosabban Munkácson és Szolyván töltöttem, egy Gulág-émléktúrán. Maga a túra megrázó volt, vezetőnk történelemtanárként és a szörnyűségeket saját bőrükön tapasztalók lezármazottjaként részletes és mélyen személyes információkkal szolgált, a helyszín maga, ebben a fagyos, de mégis latyakos, esős, rideg időben pedig sokat segített az átélésben. Ami viszont a hadifogolytáborok szörnyűségeinél is megrázóbb volt – legalábbis számomra – az az ottaniak mindennapi élete.

Amíg mi, budapesti magyarok, hosszan tudunk hóbörögni a BKV problémáin, a napi politika "nyúgein s nyilain", a wifi akadozásán, és egyéb hatalmas, világrengető problémákon, amíg mi felfújunk apró-cseprő ügyeket és napokig csámcsogunk rajtuk, addig "odaát" a napi realitás egész más.

Közvilágítás Munkács főterén van, a sugárútján már kevésbé. Hókotrás nincs, a járdán jég és latyak, fiatal és egészséges embernek is kihívás közlekedni. A buszok filmbe illően ósdiak és leromlottak. A gyerekeknek egy teljes hónapig tart a téli szünet, hogy a fűtésen tudjon spórolni az iskola - és a tanév során is rengeteg a szünet. Aki tanulni akar, átjár hozzánk (tehát egy 14 éves gyerek külföldre jár iskolába). Helyiek szerint 2 fizetés nem feltétlenül elegendő egy havi rezsi kifizetésére, de egyébként a "luxus" szállodában is csak a 2. estére lett úgyahogy meleg, a berendezések hatásfoka finoman szólva siralmas, az utak állapotáról nem is beszélve.

És ezek még csak a számunkra furcsa körülmények, ezektől még vígan el lehet éldegélni. Két, egymással össze nem beszélő embertől hallottam viszont ezeket:

"Volt Magyarországon egy referendum, ahol azt mondták, hogy mi nem vagyunk magyarok"

"Még a '80-as években is voltak, akik nem tudták, hogy Munkácson magyarok élnek".

Ezekben a mondatokban nem volt igazából szemrehányás, inkább csak valami mélységes magány és dacos remény. Épp ez a kettő az, amit szeretnék kiemelni: a dac és a remény. Ez a kettő ott a magyarság túlélésének a kulcsa, emiatt van lehetőségük ott magyarul tanulni, élni, imádkozni, emlékműveket állítani, a gyökereiket megismerni és megszeretni, dacára annak, hogy az anyaország időnként megfélelmezteti őket.

Amit ők – és mások a mostani határon innen és túl – tesznek, az példaértékű lehet számunkra is, akik az anyaország kényelmében élünk, legalábbis számomra mindenképpen. A 10-12 éves gyerekek magyarságtudata magával ragadó. Forrófejű vagyok. Pár éve Gyimesben, az ezeréves határon állva mindenféle vérmes érzelmek ébredtek bennem a "mocskosrománok" ellen, viszont azt gondolom, hogy bármily fájdalmas is Trianon emléke, ma már nem a határok visszaállításáért kell küzdeni, hanem azért, hogy a rántothús túloldalán rekedt honfitársaink megtarthassák nyelvünket, kultúránkat, hitünket békében, kölcsönös tiszteletben. Tiszteletben, hangsúlyozom.

Telek Tamás: Bárcsak útibeszámolót írhatnak

Nem hiszem, hogy aki a Gulág táboraiiban embertársaiban lelket tartott, azt a krisztusi hit nélkül, „csak” emberfeletti erővel tette. Függetlenül attól, hogy papról, elszakított családapáról, vagy „csak” üldözendő, magányos „osztályellenségéről” beszélünk. Barsi Balázs ferences szerzetes nemrég megjelent szavaival élve: „Csak

két lényegi kérdés van: ki Jézus Krisztus, és ki az ember.” Hogyan éljük meg ezt a két kérdést? Saját életünkkel összevetve. – Szolyva emlékoszlopai, emléktáblái alatt – véleményem szerint – időt kell arra szánunk, hogy erről a kérdésről elmélkedjünk. – Talán a Gulág ötösével összezárt rabjai közül is voltak, akik gondoltak az Öt Szent Sebre...! – Matl Péter festői munkássága e kérdéseket elénk tárja – saját hitével együtt értelmezve ezt. – Nagyon köszönöm, hogy előadása után néhányan szűk körben is gondolkodhattunk a jelenünkről és a közös jövőről!

Külön köszönettel az emléktúra szervezőinek, elsősorban a Charta XXI életben- és lélekbentartóinak (talán nem gond, de esetleg magamat is beleértve), egyúttal útítársaimnak, kedves új ismerőseimnek, barátaimnak, hiszen egy ilyen út nemcsak emlék, hanem kapcsolatok létrehozása is... Építkezés, nemcsak a méltó megemlékezés szellemében! – Hiszen nemcsak a jövő, a jelen is számít.

Drippey Mária Anna: Borzasztóan gyönyörűséges emlék

Kedves ismeretlen Nemzettársam, aki utánam majd egyszer Budapestről elutazol Munkácsra és eljutsz Szolyvára is, engedd meg, hogy néhány sorban elmondjam Neked, milyen csodálatos embereket ismertem meg a GULÁG EMLÉKTÚRÁN 2017. február 3-5. között, és milyen "borzasztóan gyönyörűséges" emlékekkel lettem gazdagabb.

E rövid 3 nap alatt, saját magam tapasztalhattam meg: Ahhoz, hogy a mai zavaros, összekuszálódott világunkban igazi hazaszeretettel és magyarságukban megingathatatlan, őszintén beszélő és ugyanígy gondolkodó honfitársakkal találkozhasson az ember..., igen ahhoz el kell utazni a mostani Magyarországról és a határokon túl, a szórvány magyarságban, fel lehet lelteni, meg lehet találni, ezeket a manapság már kihalóban lévő, "divatjamúlt?" értékeket. Pedig az itt élőknek mindennap sokkal inkább harcolni kell családjukért, magukért, munkájukért, egyáltalán az életükért, mint az "Óziban". Mindezt teszik egyszerűen, derűvel, panaszkodás és irigykedés nélkül. Mindezt teszik mélységesen komoly Istenhittel és reménykedéssel. Mindezt teszik úgy, hogy a legkisebb jóban és legapróbb hírben is azonnal észreveszik és hinni akarják, hogy sorsukat az is csak jobbra fordíthatja. Ezeknek az embereknek tartását, jellemét büszke magyarságtudatuk, s egyben szerénységük és jóindulatuk adja!

Igen, ilyen emberekkel ismerkedhettem meg! Nagyszerű érzés volt őket hallani, velük beszélgetni! A jó Isten áldja meg és segítse őket nemzedékeken keresztül, hogy példaként állhassanak mindenkinek, minél többen megismerhessék őket és mindig legyen minél több követőjük! Ott tartózkodásunk másnapján felröppent a hír, nem biztos, hogy eljuthatunk Szolyvára, mert a kiáradt patak elöntötte a mélyebben fekvő területeket, így a GULÁG Emlékhelyet is. Hála Istennek nem így volt és busszal útra keltünk. Már hallottam, olvastam, - de képet nem láttam -, a szörnyű lágerről, a sok-sok kényszerrel elhurcolt, szerencsétlen emberről, a nyomorúságos rabélet rettenetes szenvedéseiről. Mindehhez és szomorú érzéseimhez, a jó Isten bánatosabb, sötétebb, szürkébb időt nem adhatott volna, mint ami azon a napon volt. Nappal volt, de csak szürke fény derengett, a szürke égből szürke eső esett/szítált, az egész út során. Fentről, a hóval borított völgyben homályosan kirajzolódott egy kerítéssel körülvevett terület. Megérkeztünk. A komoly, szép kerítéskapu mögött, először kis tornyos épület, picike kápolna, majd mellette, mögötte, az alacsony nagy kőtáblákon sok-sok névvel szegélyezett úton, egymás lábnyomában járva a 10-15 centiméteres, érintetlen hóban, feltűnt a nagy emlékpark hátulsó része. A homályban ott, mintha sötétszürke, néma embertömeg állna szorosan egymás mellett nagy félkörívben. Közeledvén kirajzolódott a hatalmas emlékmű. Pár lépcső vezetett fel a méltóságteljes, nagy ívben épült, majd két méter magas, sötét színű márványtömbökhöz, melyen nevek, nevek és nevek.... szinte végeláthatatlan sorban.

És akkor belehasított a levegőbe, a szinte dermedt csendbe, egy tárogató hangja, szomorú, bús magyar himnuszainkkal, egyik tárogató zenésztársunk megszólaltatásában. Könnyeztünk, sírtunk. Az volt az érzésem, mintha a zene hallatára, a halottak nevei leröppentek volna a sírtáblákról és a szürke ködben ott repültek, kavarogtak volna körülöttünk. Kevés a szó arra, ami ott éreztem, azon a borzalmakkal teli völgyben, a Kárpátaljai magyarságnak köszönhetően csodálatos gondossággal felépített, lélekemelő emlékparkban. Talán, ha nyáron, napsütésben jártam volna arra, nem maradt volna ilyen "borzasztóan gyönyörűséges" emlékem.

Matl Péter: bevezetés a „po pjaty”, azaz „ötösével” c. sorozathoz

Matl Péter szobrászművész vagyok. Munkácson élek és pályafutásom során három köztéri Malenkij Robot emlékművet állítottam fel Kárpátalja területén:

1994-ben Munkácson a Rákóczi kastély előtt;

2016-ban Sztarij Szamorbán (Lemmbergi Járás) az 1945-ben az NKVD által felállított volt gyűjtőtábor területén, ahol a leendő emlékpark központi szobra lesz;

2017-ben a munkácsi református templom udvarán Gulácsy Lajos emlékparkot hoztak létre melynek szobra szintén az én művem.

Ide tartozhat még Beregszászban az elhurcolt Kárpátaljai Református Lelki Pásztorok Emlékműve is (2004), ami a püspöki palota udvarán van felállítva.

Ez a téma régen foglalkoztat, mivel családomnak személyes kötődése is van hozzá. Elolvastva Dupka György Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak c. könyvét, ihletet kaptam egy grafikai sorozat megtervezéséhez, mely közvetlenül kötődik a kárpátaljai magyar, német, ruszin és más nemzetiségű férfiak elhurcoltatásához, a szolyvai és a sztarij szamori gyűjtőtábor tragikus eseményeihez, sőt a láger mindennapjaihoz, emlékekhez, és a foglyok drámai hazaérkezéséhez. Ez egy összefüggő, 40x70 cm méretű, negyven pasztell-grafikából álló sorozat, mely a képzőművészet erejével emléket állítana nagyszüleinknek és családtagjainknak, ennek a drámai korszaknak.

A művek mellé illusztráló szöveggént legjobban az említett Dupka könyvből illenek idézetek.

Bartha Gusztáv: Ötösével

Matl Péter „Ötösével” c. képkiállítására

A történész a „malenkij robot”, a kárpátaljai magyarság számára tragikus történelmi eseménysorozatának bemutatásakor az általa felkutatott és a már nyilvánosságra hozott írásos dokumentumokra támaszkodva először az időbeli sorrendet tisztázza, majd megnevezi, érintőlegesen bemutatja tevékeny résztvevőit, végül számszerűsíti. A történetírás megkerülhetetlen velejárójának tűnik a táblázatokba rendezett számadatsor. Ennyi és ennyi meg ennyi és ennyi... Körzetszám, lágerszám, fogolyszám. A távolságból 10 km, 100 km, 1000 km lesz. Az áldozatok számából becslés. Vajon pontosan hány haláleset történt: húsz, harminc vagy negyven? Az őrizettek nem számolták, számolhatták, az őrzők meg mért számolták volna? Többük talán számolni sem tudott, csak ötösével.

Öt. A kéznek öt ujj van, ha magasba emeled, megadod magad. Kapni egy ötöst, pofont jelent. Az ötösével sorakozás a legteljesebb kiszolgáltatottságot. Popját hajnalonta, munkába menet a lágerkapu előtt, popját szürkületkor, a lágerbe való visszavánszorgáshoz. Kilépés a sorból, vagy az elmaradás azonnali, golyóáltali halál.

A történelmi tragédiák sajátossága, hogy átívelnek a soron következő korszakokon, és mindig van mának szóló üzenetünk. A történész megvizsgálja állításaik hamis vagy igaz voltát, az olvasó pedig eldöntheti, hogy a történész által megvont következtetések mennyire helytállóak. A történésszel ellentétben a képzőművész számára az üzenetek személyre szólóak: csak neki, csak most. Az ő dolga tehát nem a szempont, hanem nézőpont megválasztása.

A művész választott. Matl Péter nem illusztrálni akarja a lágerélet leírhatatlan borzalmait, hisz maradt fent róluk fénykép és filmanyag, és nem utolsó sorban a túlélők is megpróbálták versben, visszaemlékezésben szavakba önteni átélte szenvedésüket. A kiállított képek fagyos, taszító színei, a lét és a nem lét határán lebegő arctalan és testtelen emberek, számomra, mintegy mementói a hontalanságnak, sorstalanságnak, s legfőképpen annak, hogy mennyire nap- és csillagtalanná tud és tudhat válni az Istentől elrugaskodott világ.

Matl Péter: Az „Ötösével” sorozat a Gulág világaról

Dupka György: 1944 őszen, amikor Kárpátalján már véget ért a második világháború, és úgy tetszett, hogy végre béke lesz Európának ezen a mostoha darabkáján is, amikor pislákoló remény és valami nagy-nagy várakozás élt az emberekben, városainkban riadalmat keltő plakátok jelentek meg, falvainkban megperdültek a dobok, és ...fejünkre olvasták származásunkat, mondván, bűnös nemzet fiai-lányai vagyunk.²⁹

Mit tudnak minderről a mai húsz-, harminc-, negyvenévesek? De van-e egyáltalán jogunk ezt számonkérni tőlük, amikor nemcsak egy egész emberöltő választja el őket 1944 őszenek tragikus napjaitól, hanem a tilalmat parancsoló tabu, a megfélemlítés és persze a jól működő íratlan szabály is: amiről nem beszélünk, az nincs. A rendszerváltásig sem beszélni, sem írni, de még suttogni sem mertek 1944 őszeről a gorbacsovi peresztrojkát elindító országban az emberek.

²⁹ Ez az idézet (és a képek körül megjelenő többi szöveg is) Matl Péter kívánsága szerint Dupka György Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak című kötetéből való. A kötet elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárból: <http://mek.oszk.hu/15900/15900/15900.pdf> Az esetleges ettől eltérő megjegyzéseket *dőlt betűk* jelzik.

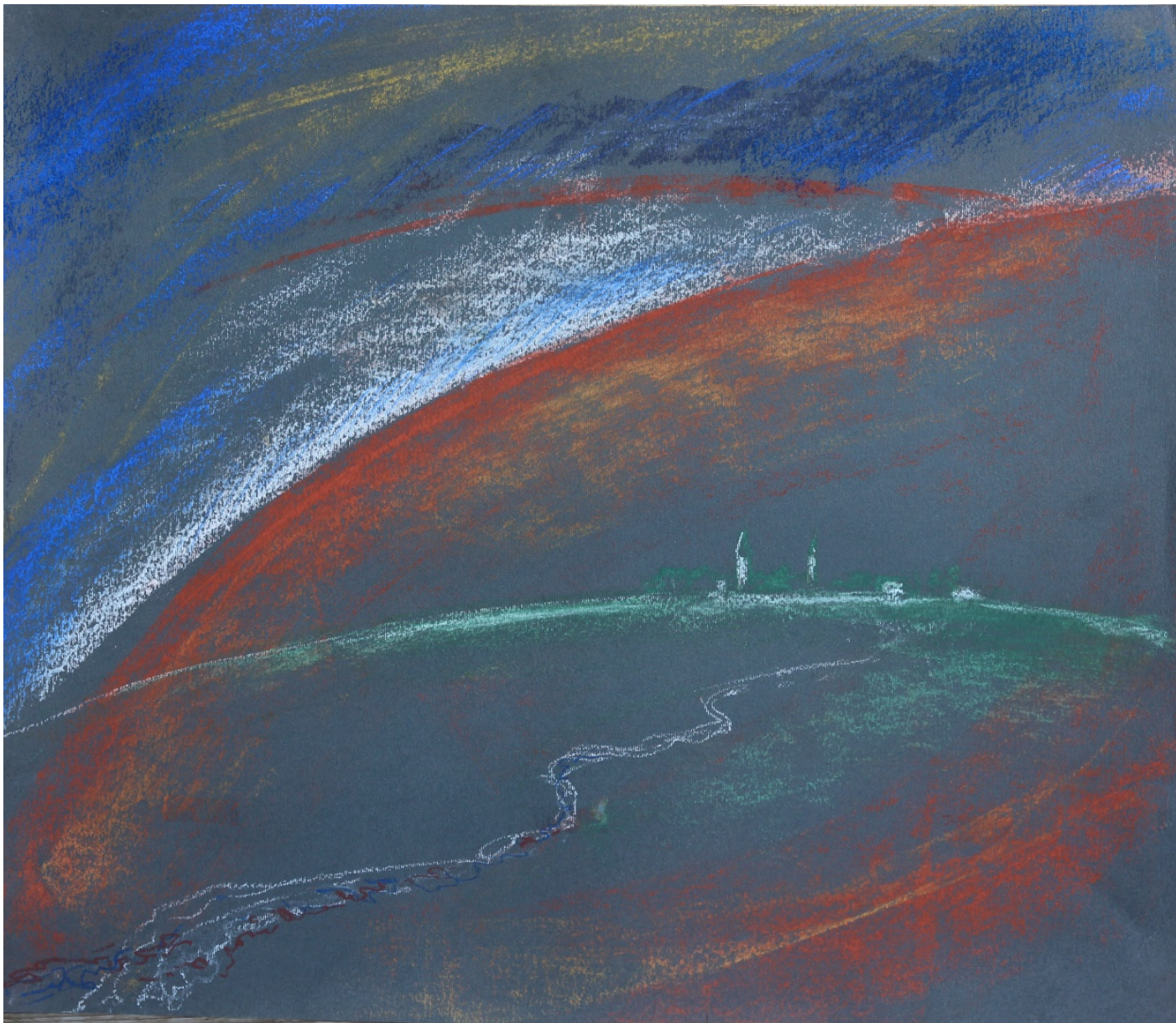
Ezt a görcsös hallgatást kívánta megtörni s a fájdalmasan homályos foltokat felderíteni az az emlékkonferencia, amelyet 44 év után először, 1989. november 18–19-én rendezett Beregszászban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Kovács Péter (1957-ben le merte írni a naplójába!):

Reggel korán ébresztettek. Felsorakoztattak. Elindultunk. Késő délutánra járt az idő, mire pihenés nélkül megérkeztünk a gyűjtőtáborba. ... A hozzám hasonló öregek egy viszonylag jó állapotban levő pajtába kerültek. A tető csak itt-ott volt lyukas, de volt bőven szalma. Végre megtudtam azt is, hogy Ökönezőtől nem messze vagyunk. Elterjedt a híre annak is, hogy az öregek Kárpát alján maradnak. Bár igaz lenne. Dolgoztunk. Naponta 10-12 órát. Először a vasutat tisztítottuk meg, majd hídlábakat szedtük rendbe. Észrevettem, hogy mind gyakrabban vakaródzom. Hiába tisztálkodom, a tetű kezd elszaporodni. A gyenge koszt, a piszok megteszi a magáét. Gyengélkedtem. A tábortól nem messze dolgoztunk, így az ör elengedett. Megindultam a szállás felé. Mellettem dögött egy lovasszekér. A lovakat egy magaskorú, kefebajszú orosz hajtotta. Intett, hogy szálljak fel. A saroglyára ledőltem. Közben bámultam, ahogy a kocsis elővette a fekete kenyeret, no meg az amerikai konzervet. Falatozni kezdett. Nyilván észrevette mohó tekintetemet. Felém fordult, kezével felemelte a fekete kenyeret, majd többször is megismételte: „Na, kusáj, sztárik?” (Nesze, öreg, egyél!) Csak bámultam. Nem értettem, hogy mit mond. Füstölögtem magamban, és arra gondoltam, hogy gúnyolódik velem. Még ember-

számba sem vesz. Valami kust mond, mint mi otthon a disznónak, így ettől a derék embertől utólag kell bocsánatot kérnem, mivel akkor még nem értettem, hogy mit jelent ez a mondat, amelyet egész életre megjegyeztem.

Lőké Anna: Nagy hátizsákokkal felpakolózva szállunk vonatra, mert Munkácsig már van személyszállítás. Odaérkezünk, de nem tudjuk, hogyan tovább. Egyik tehervonatról le, a másikra fel, aszerint ahogy tolatják ide-oda a vagonokat. Ugyan ki felelne többszöri kérdésünkre, hogy melyik szerelvény megyen Szolyvára? Egy vasutas se tud, vagy nem akar, beszélni magyarul. Este van már, mire odaérünk, nyílt tehervagonon. Ott éjszakázunk, reggel korán egy öregember szekeren, rossz kis lovával viszi a csomagjainkat Volóóra. Mi gyalog a szekér után. A kapaszkodón nyomjuk a szekeret, nem bírja a ló húzni. Az útszélen temetetlen holttestek alsóruhában. És nekem az jut az eszembe, hogy hol van az a kéz, ami kioltotta az életet: kéz, amely munkára és simogatásra van teremtve. Talán ő is megdermedve fekszik valahol? Több kisebb híd felrobbantva. Civilruhás férfiak dolgoznak a hidak visszaállításán. Tarpaiak, utunkat állják. Ha Istent ismerünk, adjunk egy kis kenyeret. A szemekben félelem és kétségbeesés. Míg élek, nem felejtsem el azokat a tekinteteket. Megérkezünk Huklivára. Lerobbantva a két domb közötti vasúti híd. Sok méter magasságban katonák és civilek építik, mert minél előbb el kell, hogy induljon a vasúti közlekedés. Farönkökből építik a hídnak a lábát. És mi találkozunk Victor Hugó nyomorultjaival. Megelevenedve itt vannak előttünk. Kiléptek a könyvnek lapjairól. De nem, nem is jó a hasonlat. Ez a hegy a Golgota hegye, azzal a különbséggel, hogy kétezer évvel ezelőtt Krisztus egyedül vitte a keresztjét, itt meg húsz ember viszi a 2-3 köbméteres rönköt, térdig érő sárban... Tetvesek, rongyosak, koszosak... Jaj annak, aki kidől, mert akkor őt is viszik fel a hegytetőn kiásott sírgödörbe.

Dezsőffy Géza: Beszéltem szlovákul és ruszinul, így sikerült szót ejtenem az egyik közeli házban elszállásolt orosz katonarovossal, aki olyan okmányt adott ki, hogy a portán fertőző beteg van. Amikor az igazolványomat kiakasztottam a bejárat elé, a váratlan vendégek megritkultak, a katonák messze elkerültek. A papírral tíz nap nyugalmat nyertem. Ez idő alatt többé-kevésbé felépültem. De november közepe táján kihirdették, hogy kötelesek vagyunk a repülőtér helyreállításában részt venni.

Később igazolvány miatt, berendeltek a Teleki (ma Duhnovics) utcára, ahol a hivatali személyek megkérdezték tőlem, milyen a nemzetiségem. Én becsületesen megmondtam, hogy magyar vagyok. Azt észrevettem, hogy nevem után egy piros keresztet rajzoltak, és már nem engedtek ki az épületből. Egy fegyveres átkísért a római katolikus iskolába, amely jelenleg a zeneiskolához tartozik. Hiába próbált segíteni rajtam a feleségem, nem tehetett semmit.

Első alkalommal Szerednyén, a második nap Kalnikon éjszakáztunk, rettenetes zsúfoltságban. Péntekre érkezünk meg a szolyvai gyűjtőtáborba. Útközben heten megszöktek. Azt mondanom sem kell, hogy a hiányzókat a báméskodó civil lakosok közül pótolták, ráadásul olyan jól, hogy végül a transzport átadásánál két emberrel már többen is voltunk... Este betoloncoltak bennünket a lágerbe. A folyosókon, a priccseken nagy volt a zsúfoltság. Aludni is csak úgy lehetett, ha oldalra fordultunk. Mellém egy idős, Halász nevezetű, tiszaujlaki ember került. Lassan mesélni kezdett. Őt már korábban Szolyvára hozták. Közben hangja el-elcsuklott. Többször is mondta, hogy bizony, ő már innen soha ki nem kerül élve.

Andor György: Az erősödő őszi szélben a gyertyák lángja rebbenve nyújtózkodott a magasba, mint 45 évvel (1990-ben) ezelőtt a lelkünk, mikor utolsót csattant a kapu az „egy kis munkára” induló apám háta mögött. Ezt a csattanást hallom most is a fülemben, mikor a közeli tölgyfáról mintegy mementóként, hatalmas recsenéssel törik le egy évszázados gally... Fennakad az alsóbb, vastagabb, nyilván öregebb vágágakon, amelyek kiállták a kor viharait, hogy magukba zárva erőtartalékaikat megőrizték a következő tavaszig a zsendülés reményét...

A reményt, melynek valóra váltását hiába vártuk télen, majd tavasszal s hosszú-hosszú éveken át, míg 1952-ben egyszerre csak megszűnt a messzi Tajsetből félévenként érkező szűkszavú orosznyelvű levelezőlapok üzenete is. Hogy mi történt, csak sejtettük. S az 1953 után bekövetkezett enyhülés lehetővé tette a kérdést is: hol az Apám?

A válasz sokáig váratott magára: éppen tíz év múlva kaptuk meg a haditörvényszék döntését. Ezek szerint a húsz évvel ezelőtt hozott ítélet bűncselekmény hiányában semmisnek tekintendő! Apámat – posztumusz – rehabilitálták... Posztumusz. Egy életet egy rendszer tévedéséért. Egyet? Kárpátaljáról sok tízezret. Akiknek csak egyetlen vétkük volt: magyarok voltak!

S a szöveg végén keresek még egy mondatot: elnézést a tévedésünkért! Nem, senki sem kért elnézést az özvegyeséért, a két elárvult gyerekéért.

Németh Miklós: Sátoraljaújhelyen álltunk az állomáson. Én a kicsit félrehúzott ajtóban végeztem a dolgomat, az őr meg a hátam mögött. A sínek között jött két fiatal orosz katona, látom, hogy az egyik fölvesz pár követ, gondoltam, hogy nekem szánja. Mikor közel érnek, megcéloz, én félrehúztam magam, a hátam mögött álló őrt úgy mellbe dobta, csak úgy huppant! Gondoltam, ez jó helyen talált! No de, amit kapott a két taknyos, fiatal katona, az sem volt semmi! Azt hittük, agyonlövi őket.

Reménykedtünk, hogy hazahoznak bennünket Magyarországra, helyette sajnós Lengyelországba, illetve Ukrajnába vittek, Samborba (Novy Sambor) vagoníroztak ki bennünket, késő délután. (A történelemben ezek a helységek gyakran cseréltek „gazdát”, akkor éppen Lengyelországhoz tartoztak, Novy Sambor, és Stary Sambor néven.) Megint sorakozó, irány: Starij Sambor (Stary Sambor). Nem tudom hány kilométer lehet, de egész éjjel mentünk, vánszorogtunk! Hideg is, nagy hó is, meg az éhség! Sokan lemaradtak, nem bírták a gyaloglást, nem tudom mi lett velük? A püski Czafik Jóskával egymást húztuk, biztattuk, nehogy lemaradjunk! Hajnal volt, mire beértünk – úgy emlékszem – valami félig kész gyártelepre. Nagyon ki voltam merülve, magas láz gyötört, szomjaztam, ettem a havat, víz nem volt. Mikor világos lett, orvosi vizsga után szortíroztak el kit jobbra, kit balra. A Jóska máshova került, én egy nagy terembe, itt öt embernek volt egy priccs, két pokróc jutott, egy alánk, egy fölénk, takarónak. Csak oldalt fekve tudtunk betakarózni, hogy a szélső ember se fázzon. Vezényszóra fordultunk hol jobbra, hol balra. Egy ember meghalt köztünk, még „örültünk” is, nagyobb lett a hely! Négyen már jobban elértünk.

Erdős már régóta ott volt ebben a lágerban, ismerte már a helyzetet. Ebből a lágerből vittek ki embereket valamilyen munkára. Ő már tudta, ha sok embert sorakoztatnak a kapunál, akkor fáért mennek. Én is beleestem egyszer egy ilyen csapatba. Érdekes, hogy majd minden lágerban a foglyok cipelték a hátukon a fát a konyha részére. Amint mentünk az utcán, a cigánygyerekek dobálták közénk a kenyér darabokat, élvezték, hogy toladunk érte. Később asszonyokkal is találkoztunk, azok meg hagymát dobtak közénk, mert az örök nem engedtek senkit közelünkbe. Nagyon fiatal kölykök meg öregek voltak az öreink. Ezek a fiatal gyerekek, ha csak lehetett ütötték a foglyokat, pedig még alig bírták el a puskát. Megokosított az Erdős, lessük ki, mikor csak pár embert visznek oda, toladjunk. Persze, ilyenkor egymást taposták az emberek, hogy ő mehessen. Mert ahol kevés volt a fogoly, ott a civilek ellátták őket: egy kis kenyér, tojás, dohány, ez is, az is, de üresen sosem jöttek vissza! Akkor aztán ment az üzletelés. Azt kiabálták: „ugrik” (eladó) a kenyérem, ugrik a levesem, mert

azt is sokan eladták. Szóval nagyon sok minden ugrott, gazdát cserélt! Egyszer nekem is sikerült kijutni ötödmagammal. Egy lengyel családi házban orosz tisztek laktak. Az udvart és a kertet kellett rendbe tenni, egy őr vigyázott ránk. Észrevettük, hogy egy asszony integet a kerítésnél. Az őr közelebb ment, valamit beszéltek, mi láttuk, hogy az asszony letett valamit a kerítésre és elment. Akkor szólt az őr, hogy egy ember elhozhatja. Két tojás volt, szegény asszonynak bizonyára nem volt több, de ezzel is segíteni akart rajtunk. Mivel öt felé nem lehetett másképp osztani, sorsot húztunk. Én lettem az egyik szerencsés, azonnal feltörtem és megittam. Úgy éreztem, ez is azonnal vérré vált bennem! Pár óra múlva a kert szomszédából szintén egy asszony kiabál, hogy jöjjön oda valaki, egy fazék volt nála, azzal le is tetette az őr a kerítés tövére és elküldte azért, hogy ne beszélhessen velünk. Ő meg egy fazék főtt cukorrépat hozott, ebből aztán jutott mindegyiknek. Biztos nem gondolja az a szegény asszony, hogy még ötven év múlva is hálával gondolok rá!

id. Barát Mihály visszaemlékezése: A mi városunkba (Ungvár) az oroszok 1944. október 27-én jöttek be, éjjel-nappal dolgoztam. Az oszlopokra kiragasztott felhívásban az állt, hogy minden férfi 18-tól 50-ig köteles jelentkezni regisztrálás végett, különben haditörvényszék elé lesz állítva. Bejelentkeztem én is. Azt mondták, három nap múlva jöjjünk az igazolványért. Eltelt a három nap. A Teleki utcai fiúiskolába küldtek minket. A katonák, tisztek először megmotoztak minket, és a nagyterembe küldtek, ahol délig vártunk, majd az iskola kerítésén keresztül a templom udvarára vittek. 1944. nov. 19-én 12-kor indultunk el a katolikus templom udvaráról, a postával szemben levő ideiglenes fahídon át a Bozdos utcai szoroskán, befordulva balra és irány

a Munkácsi és a Daróc utcán át Szerednye felé. Útközben utolérték a teherautók, amelyeken a munkácsi nagygyűlésre mentek az ungváriak. Kérdezték, hová megyünk. Azt feleltem, maguknak jobban kellene tudni. Estére megérkeztünk Szerednyére. Egy balra kanyarodó utcába irányítottak bennünket, egy emeletes iskolába, melynek erkélye is volt. Én az emeletre kerültem. Alig ültünk le a padlóra, bejött egy őr, és végignézte a cipőket. Az enyém kicsi és vékony volt, de akinek bakancsa volt, azt kihívta az erkélyre és lecserélte a lábbelijét. Másnap reggel (vasárnap) indultunk Munkács felé. Utánunk jött egy szekér zsákokkal, a tetején egy tiszt ült a fogatos mellett. Mondták az őrök, élelem részünkre. Munkács előtt bekanyarodtunk Klastromalja felé. Közben hozzánk csaptak 200 zsidó munkaszolgálatost. Elhaladtunk Beregvár alatt. Csinagyijevón állapodtunk meg. Ott kaptunk egy kevés szárított kenyeret. Szintén egy iskolába zsúfoltak be minket, olyan szorosan, hogy csak ülve tudtunk aludni. Reggel folytattuk a menetelést és megérkeztünk Szolyvára. Ott már sokan voltak, a többi épületből álló kaszárnyában határvadász laktanya volt (a szolyvai ásványvíz-forrás fölött). ... Három vagy négy napig voltunk ott és reggel sorakozó, elindultunk Verecke felé. Verecke felé menet egy asszony egy vederben vizet nyújtott az emberek felé – az őr kiverte az asszony kezéből a vedret. Több helyen pihentünk 10–15 percet és meneteltünk tovább gépiesen. Egy faluba, a kolhozba értünk estére. Szálláshelyünk szénahombár, istálló volt. ... Egyszer csak valaki tört magyarsággal káromkodik és szid minket. Odaszólok: miért nem hallgat, inkább aludjon. Ő erre azt mondja: én partizán vagyok. Hogy került közénk, kérdem én. Ment az úton, az iratait a faluban hagyta, az őrök bevágták közénk. Ezért káromkodott.

Az ungvári **Szarvas Ferencet** a SZMERS nyomozói azért ítélték el 1945. december 22-én 8 évi szabadságvesztésre, mert tartalékos szakaszvezetőként a magyar híradósoknál szolgált. Kazahsztánból – miután a száműzetés éveit is letöltötte – 1958-ban térhetett haza.

Nagy László: A lágerben a 3 év alatt kb. 4-5 alkalommal újságot is kaptunk. Az újság neve „Igaz Szó” volt. Egy újság 2 lapból állt. Ahány példány volt, a foglyok annyi csoportra oszolva, a csoportból valaki az utolsó betűig felolvasta azt, majd mindegyiket szépen feldarabolva cigaretta-papírként osztották széjjel. Bizony nagy kincs volt a papír is. Hogy a foglyok honnan szereztek a mahorkához szükséges papírt, már nem emlékszem, de az biztos, hogy először a lágerben lévő imakönyvek – melyből eleinte elég sok volt – váltak a füst áldozataivá. Ezek az első két hónapban teljesen eltűntek. (Ellopkodták őket.) Mivel gyufája sem volt a fogolynak, a cigarettát úgy gyűjtötték meg, hogy a gyárból lopott kanócot egy kisujjnyi vékony csőbe húzták, majd kováccsal pattintott szikrával meg gyűjtötték azt, és arról a cigarettát.

1945 nyarán egy csúnya légycsípéstől megdagadt a lábam. Azt elvakartam, és seb keletkezett a helyén. Kötészer nem volt. Azt bekötözni nem tudtam. A seb így beleragadt a gatyaszárba. A fürdőben a ciklusváltáskor „tiszta” inget, gatyát adtak. Ilyenkor a seb mindig felszakadt és mindig nagyobb lett. Ez a seb végül egy jó tenyérvivé nőtt. Ezt a sebet én hiába mutattam a komisszióknak a szesztrának, az csak legyintett, TOVÁBB!! A sebet 2 év után csak itthon sikerült meggyógyítani, de a helye a mai napig is látható. Szerencsém volt, hogy a

piszokban nem fertőződött el, így nem vált halálossá. A láger tele volt poloskával. Kipisztítani nem lehetett őket, mert minden fából volt. Ezek keserítették meg éjszakáinkat.

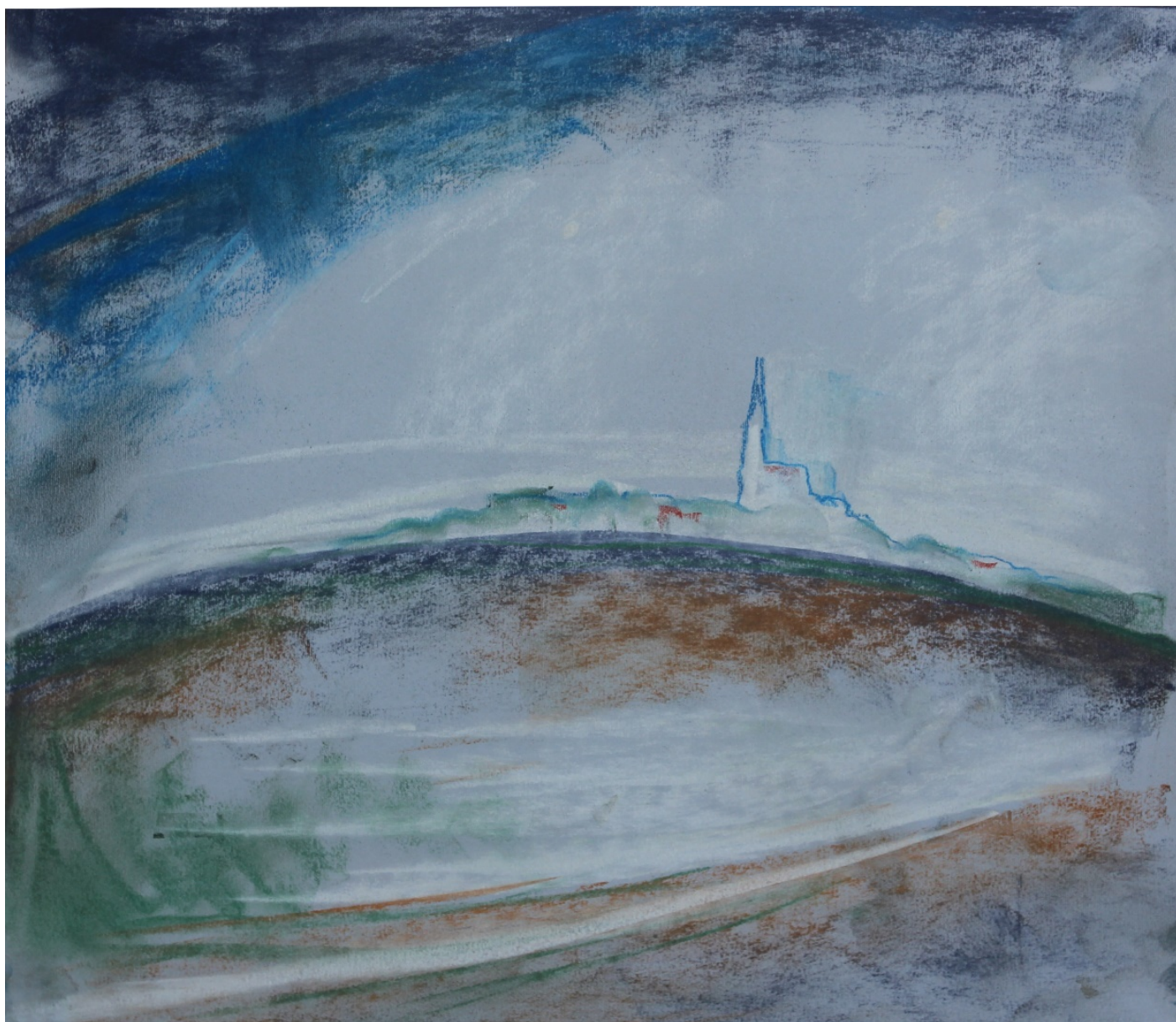
Vadnay András: Magyar katonaként az amerikaiak fogságába kerültem, 1945 karácsonyán hazajöttem. Ekkor tudom meg, hogy nincs többé édesapám, sokezer sorstársával együtt elhurcolták Szolyvára. Jómagam a beregszászi leltározó hivatalban helyezkedtem el.

1947 szeptemberében egy 5 perces beszélgetésre visz el a politikai rendőrség. Az 5 percből 8 év lett, mert az ungvári területi bíróság 54/X. sz. paragrafus értelmében szovjetellenes propagandáért 8 évre, 5 év száműzésre és 5 év jogvesztésre ítélte el.

Valóságos bűnöm ragaszkodó magyarságom, s ki mertem mondani az igazat, amit aztán jóval később 40 év elteltével Gorbacsov is igazolt. Büntetésem letöltését Nyugat-Szibériában kezdtem el és a Komiföldön fejeztem be. Megtanítottak dolgozni úgyannyira, hogy tervteljesítés munkatöbblettel 1954 végén szabadultam...

Szerdahelyi Endre: Szolyvára elvittek, ott volt egy nagy barakk dróttal be volt körül kerítve, olyan magas, mint a padlás, szúrósdróttal sűrűn, és akkor az eleséget vittünk magunknak három napra, mondták, hazudtak. És akkor azt mondja, hogy te ebbe az istállóba maradsz, és a katonák átnézték, le kellett tenni a táskánkot, ami volt benne, kiszedték. Na egy kis kenyeret vittem..., egy kis szalonnát meg egy kést, a szalonnát vágni, az ember nem haraphassa a kenyeret, és mikor kivettem a kést, hát enni vittem én a kést, és akkor elkezdte a szívemnek „uuuu mágyár”, na én azért nem szeretem én őket a mai napig is, én égetném őket elfele, mint a fát. Én nem bántottam, én háborúba nem voltam, nem löttem le se az apját, se senkit nem bántottam..., és a tetűt, így lehetett csomójával markolni, ette a bürit az embernek. ... Reggelre osztán egyik-másiknak menni kellett a dógára, nem engedtek járkálni, ott volt a puskával, kellett nekem kimenni már világos volt, és ahogy megyek kifele, a másik azt mondja, ügyelj már, ne lépj rá, nem tud húzódni, mert meghalt. Reggel már jött oda a kis szekérral, egy lóval onnan már vittek több halottat, meghalt, és hogy nem volt mit enni, éhezett csak a vizet itta, lázas volt az ember. Hát én is ott voltam, feküdtem feszt, nem tudtak vinni tovább. Üres gyomorral, nem adtak egyebet, csak főzték azt a, volt az a korpá, volt az a lisztnek a korpája. Volt egy nagyon nagy bögre, és abba öntöttek vizet se só, se zsír egy kicsit megengedték, én jobbat adok a kutyámnak... Se só benne, még ha lett volna egy kis só, jobban megette volna, mintha zsíros lett volna, hát nem boldogultunk vele, így hát nem ette meg ez se, az se. Jött az éccaka, jött a nap, sehon semmi, csak beszélgetünk, úgy egyik is lefeküdt a sárba, másik is. Hát mit csináljunk, éhen ott semmi nélkül kénytelen volt, amelyik úgy gyengébb volt, meghalt.

Nagy László: Szakasits Árpád volt köztársasági elnök titkára is velünk volt. 1945-ben egy augusztus végi napon szedték össze Őz utcán. Hiába mutatta igazolványát, azt az orosz katonák összetépték, és őt bedobták a sorba. Szeptember végén érkezett hozzánk. Őleinte a szocializmus eszméiről be szélt nekünk, de később kételyei támadtak a szocializmusról.

A nyomdász Talum Jóska humorával próbált életet verni a csüggedőkbe. Ilyen beszélgetések jó, ha havonta egyszer voltak, valamelyik pihenőnapon. Máskor ilyesmire nem jutott idő.

Ha két fogoly beszélgetett egymással, az csak az evésről szólhatott. Az otthoni konyháról, a főzésről, hogy most mit enne meg legszívesebben, hogy mit főzet majd otthon a feleségével, az anyjával stb. A lágerben volt egy szabó- és egy cipész-műhely is. Olyan rossz holmit nem lehetett találni a láger területén, amit azok ki ne javítottak volna.

Aki precízebb munkát várt tőlük, az 10 dkg kenyérral honorálta azt. Sokan barkácsoltak. Csecsebecsét, gyűrűket készítettek. A gyárból szerzett ujjnyi vastag rézcsövekből megfelelő vastagságú darabokat fűrészelt-tek, majd reszelővel szép formás gyűrűket varázsoltak belőlük. Ezeket a gyűrűket kinn a munkahelyen eladták az asszonyoknak kenyérért vagy dohányért. Ugyanis a táborban a valuta a kenyér és a dohány volt.

Nagyjából így teltek Nyevjánszkban a napok, hetek, hónapok. Mintegy 10 hónapot töltöttünk Nyevjánszkban.

November 30-án reggel indulás Beregszászon, Munkácson keresztül Szolyvára. Ez az út gyalogmenetben 3 napig tartott. Közben a két éjszakát a közbeeső iskolák valamelyikében töltöttük. Az úton enni, inni nem kaptunk, éhen, szomjan meneteltünk 3 napig. A harmadik nap estéjén érkeztünk meg Szolyvára. Itt a láger képe már kívülről is rettenetes volt. Fokozta a döbbenetet, hogy kapunyitáskor először egy hullával megrakott nagy teherkocsi jött ki, majd utána indultunk befelé. A látvány belülről még rettenetesebb volt. A drótkerítésen belül dühöngött a flekktífusz. Naponta 2–3 kocsi halottat szállítottak el. Az elhelyezés is embertelen volt. Nyolc-tízezer ember volt összezsúfolva aránylag kis területen. Aki szerencsés volt, fedél alatt ülve aludva tölthette az éjszakáját, de a deportáltaknak kb. 1/5-e kinn a szabadban a havon töltötte éjszakáját. Az emberek, mivel le voltak gyengülve, hullottak, mint a legyek. Nem egyet a láger végén lévő pöcegödörből húztak ki. Ez a gödör 10 m hosszú, 3 m széles, és 2 m mély volt. Ezeken foszni-deszkák voltak keresztbe téve. Ez volt a WC. A nagyon gyenge foglyok egyszerűen belesédültek, arccal a fekáliára borultak, s mire ki húzták őket, már halottak voltak. Viszkről elindulva itt kaptunk először enni a hetedik napon. Napi egyszeri étkezés volt. A fejadag egy fél liter leves, egy szelet kenyérral. Három napot töltöttünk itt. A negyedik nap reggelén egy 1000 fős csoportot útnak indítottak. December 6-án 10 órakor léptük át a határt Vereckénél. A harmadik nap estéjén érkeztünk meg a következő lágerbe Sztrijbe. Ezen a három napi úton sem volt evés-ivás. Megérkezésünk után csak másnap reggel kaptuk a szokásos fejadagot, egy fél liter levest egy szelet kenyérral. Sztrijben is 3 napot töltöttünk, majd indulás a számbori lágerbe. Ezt az utat is 3 nap alatt tettük meg étlen-szomjan. A számbori lágerben a viszonyok valamivel jobbak voltak, mint a másik kettőben. Először is a földön jutott mindenkinek annyi hely valamelyik barakkban, hogy kinyújtózva lefekhessen. Itt még vízhez is hozzá lehetett jutni.

Németh Miklós: Mentünk tovább, megrövidítve az utat, le a völgybe, fel a hegyre, sok helyen térdig érő hóban. Azután befordultunk balra, és így elértük az Uzsoki utat. Amint hátranéztünk, egy oszlopon ez állt: „Uzsok – 14 km.” Egy tanítóképzős fiatalember pár száz méter után egyszerre kiugrott a sorból, beszaladt a baloldali ritkás erdőbe. Az őr azonnal lekapta a fegyverét és háromszor rákiáltott: sztoj (állj!). De a fiú csak szaladt. Erre az őr egy sorozatot adott le, a fiú összeesett. Az egész menet természetesen megállt. Egy arra jövő teher autóra tették fel a halottat és bevitték Turkára. Ott egy szekérre fektették és nekünk mellette kellett elmenni, ránézve a halottra. Az őr figyelt és kiabált. „Mindenki így jár, ha szökni próbál!” Turkán egy pár napig voltunk. Jött két cseh tiszt toborozni a cseh hadseregbe, egy hadnagy és egy főhadnagy. Jelentkeztek többen, én is. Kérdezték, milyen alakulatnál voltam a cseh hadseregben, mikor mondtam, hogy „B” szolgálatos (fegyver nélküli), azt kérdezték, tudom-e a Miatyánkot elmondani csehül. Természetesen az volt a válaszom, hogy nem. Így maradtam a fogságban.

*A most következő alkotások mondhatni a címadó képei a sorozatnak: **Ötösével.** Az ötösével való sorakoztatás a gyors létszámmellenőrzés eszköze volt. A sorból való kilépés halállal járhatott. A foglyok életével nem, de létszámával el kellett számolniuk az öröknek.*

Németh Miklós: Az egyik alkalommal találkoztam a folyosón a cicolai (most: Dunasziget) Tóth Karsival, egy szakaszban voltunk a fronton. Nem ismert meg, nekem a csontjaimat a bőröm tartotta össze. Hamar, sokat beszélünk, mesélte, hogy kb. 3 km-re a hegyekben van egy nagy vadászlaktanya. Rengeteg fogoly van ott, onnan hoznak minden nap ide fát vágni embereket, így került ő is ide, többet nem találkoztam vele, csak már idehaza. Talán két hétig lehettem itt, megint felraktak egy autóra, abba a lágerbe vitték, amiről Tóth Karsi mesélt. Első éjjel a laktanya volt istállójában húztam meg magam, éjjel rajtam keresztül gázoltak, akinek ki kellett menni. Ha szóltam, „fogd be a pofádat” volt a válasz, „miért feküdtél ide?” Itt már századokra volt osztva a jónép. Az a század, amibe én kerültem, az épületben volt elhelyezve. A szobák le voltak csempézve. Egy pokróc, egy szál szalma kevés, de annyi sem volt. Harmadnap, hogy idehoztak, felsorakoztattak, kikísértek a kapuig. Itt hallottam először, hogy popijet, popijet, vagy mi a fene? A puskatussal értették meg velünk, hogy ötösevel álljunk sorba, és úgy olvastak ki a kapun. Én még nagyon sánta voltam, azt hitték, hogy szimulálok! Kihajtottak bennünket kb. egy kilométert, ahol a favágás folyt. A fegyveres örök egymást érték, úgy körülfogtak. Minden fogoly egy darab fát fogott, és azt vittük be a lágerba. Keserves kínok között értem oda. A csupasz kövön pihenhettem ki magam, azt még nem is mondtam, hogy kegyetlen hideg volt és nagy hó!

*

... egy délvidéki magyar gyerek volt a szobaparancsnok. Kértem, könyörögtem, hogy adjon vizet! Azt kérdi tőlem: haza akarok-e kerülni? Mondtam, hogy vár a feleségem és három gyermekem. Azt mondja, akkor nem ad vizet, mert azt egy folyóból hozzák, és abból, aki iszik, mind meghal. Azt mondta, cseréljem el a kosztomat kompótra, az fel van forralva. Így is tettem, négy nap után elmúlt a lázam, megettem volna a vasszőget is.

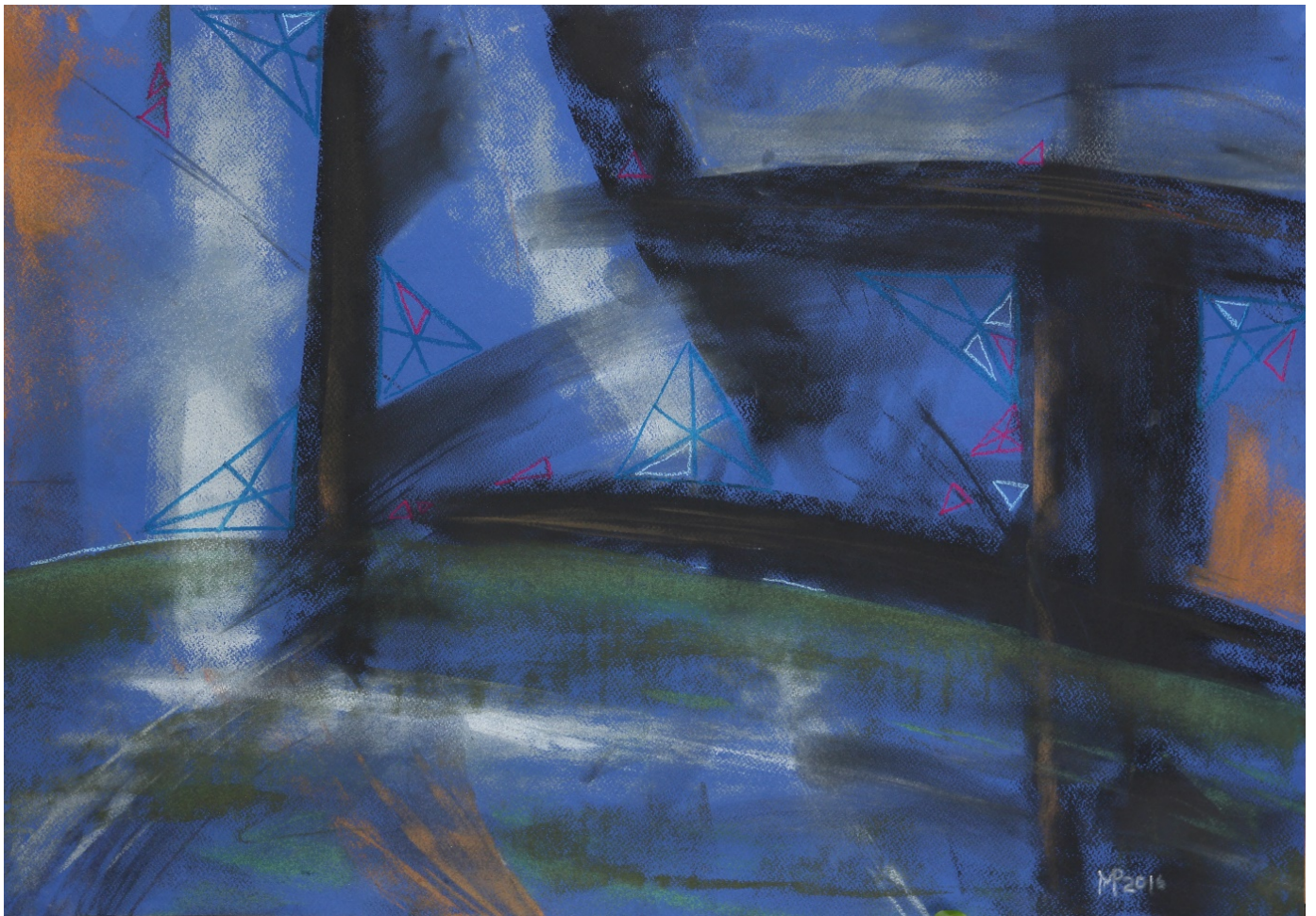

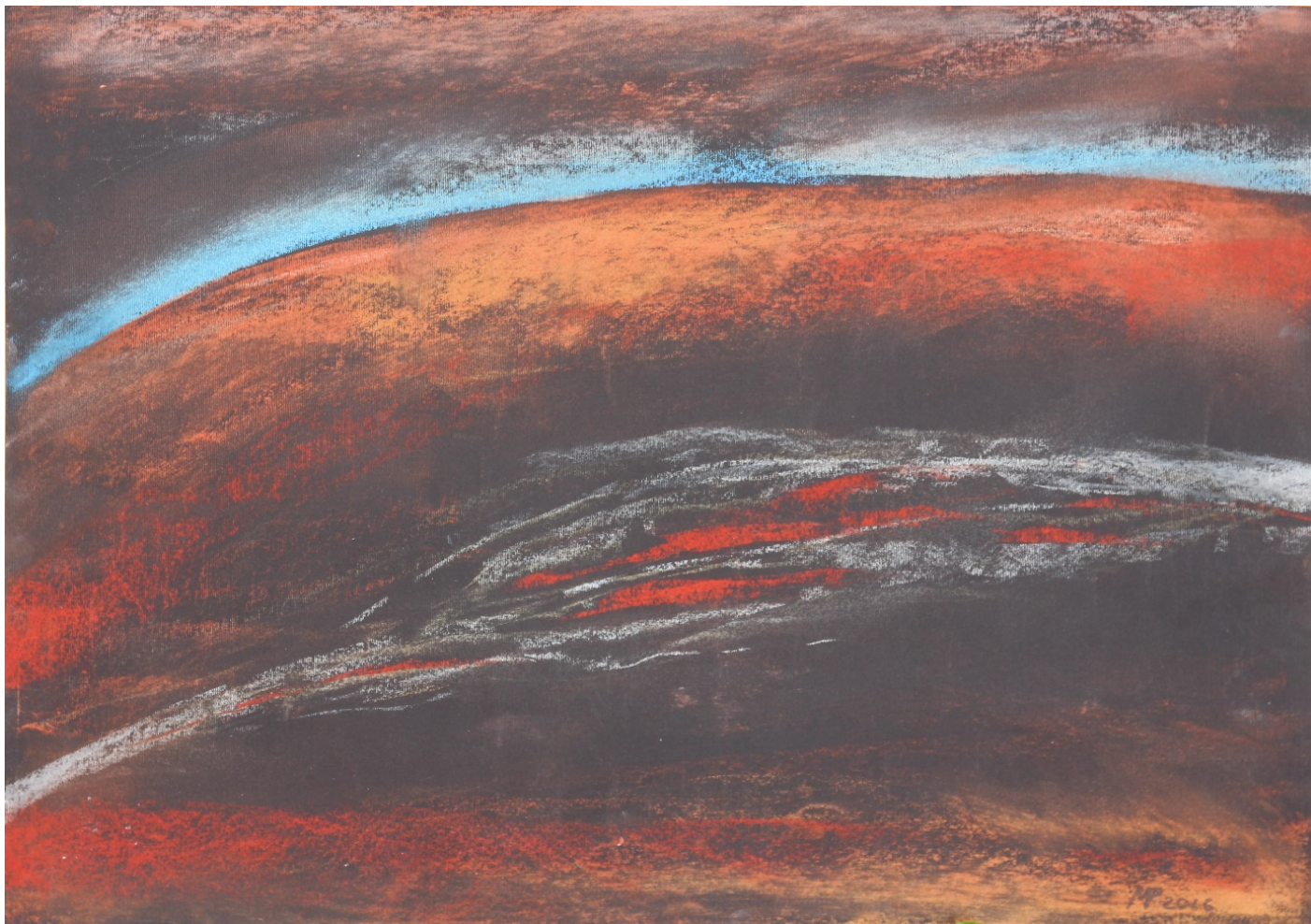
Erdő Károly: Borzasztóan tetvesek voltunk, ... elvittek fürdeni, és adtak ruhát, régi kopott magyar katonaruhát, amit a halott magyar katonákról húzták le, ebbe voltunk, habár a hideg elérte a mínusz 40- 45-öt. Nagyon le voltunk soványodva, de a lábunk meg a hasunk fel volt dagadva, ezért besoroltak a „kórházbarakkba”, ami tömve volt élő csontvázakkal. Az orvos egy zsidó ember volt, ő munkaszolgálatos volt Magyarországon, onnan hozták ide a felszabadulás után a többi munkaszolgálatossal együtt. Én mértem a lázát a betegeknek, egy lázmérő volt vagy 400 emberre. De annak se volt semmi értelme, mert nem volt ott semmi gyógyszer. Naponta nagyon sokan haltak meg itt is, meg a többi barakkban. Reggel jött a fehér ló a ládával, egy orosz ember volt a kocsis. Kirendeltek néhány embert, azok pakolták a halottakat a nagy ládába. Meg voltak fagyva, egyiknek így, a másiknak úgy állt a karja, lába, ha már nem nagyon fértek a ládába, a kocsis vasdoronggal ráhúzott, eltörte a lábukat meg a kezeket, hogy minél több férjen a ládába. Kimentek az erdőbe, a foglyok gödröt ástak, de csak úgy fél méternyi, mert kőkemény volt a föld, oda borították a holtakat. Másnap a farkasok kikaparták, felfalták, úgy megint csak abba a gödörbe temettek.

Munkácsi Lajos, a szomszédom is meghalt, legalábbis így gondolták, mert őtet is a holtak közé rakták, de a nagy hidegben magához tért.

Az OKÁ-sok – így nevezték bennünket – kaptak naponta 20 deka fekete kenyeret, meg egy kanál lötytyöt és besoroztak munkára. Ekkor készítettek rólunk először névsort. Csináltattak velünk mindenféle munkát, mert azt mondták, már nem vagyunk foglyok, hanem önkéntesek. Beosztottak rajokba, századokba és vittek építeni, ásni, erdőt irtani, majd úgy három hónapra rá vittek a rézbányába, ahol 8–10 órát dolgoztunk a mélyben. Ide már román katonaőrök kíséretében. Cudarul bántak velünk, mert mi igyekeztünk minél előbb bejutni a bányába, mert ott legalább meleg volt, ők meg kint tartottak a hidegen, mintha számolni akarnának.

Édesapámat (Balog Sándor református lelkészt) 1946. okt. 16-án váratlanul letartóztatták. Feltehetően koholt vádak alapján (soha nem tudtuk meg, mivel vádolták). Zárt tárgyaláson 1946. dec. 31-én (Ungváron), ahol sem én, sem családunk egyetlen tagja nem lehetett jelen: 5 évi börtönbüntetésre, 3 évi szibériai száműzésre és teljes vagyonekbobzársra ítélték. Azt, hogy megtörtént a tárgyalás, és hogy elítélték, jóval később, a hivatalból kirendelt védőügyvédtől tudtuk meg. Fájdalmát és bánatát a rabságban azzal próbáltuk enyhíteni, hogy néha-néha küldtünk neki csomagot (postán). Időközben Ő a lágerből már írhatott levelet.

Jöttek a „háromszögűre” hajtogatott levelek, amelyekben még Ő biztatott bennünket, bízott abban, hogy még jóra (jobbra) fordul a sors, ezzel együtt a mi sorsunk is. Nem így lett! Pedig annyira bízott egy amnesztia rendeletben, amit nagyon várt...

1947–1948 telén azt írta levelében: „az ujjaim vége a kezemen és lábamon megfagyott”, az utolsó levelet már más írta helyette. A megfagyott ujjakkal nem tudta megfogni a „ceruzát”..., mert ceruzával írta leveleit. Vala-hol az Ural hegység déli részén fenyőfa kitermelésnél dolgoztatták a rabokat, 40-45 fokos hidegben. A szverd-lovszki terület „Tábori” nevű járás, Kercseny nevű helységéből, egy lágerből adott utoljára életjelt magáról. 1948 nyarán jött a hivatalos értesítés édesapám haláláról az ungvári anyakönyvi hivatalhoz. A halál okaként „a végtagok elfagyása” volt feltüntetve.

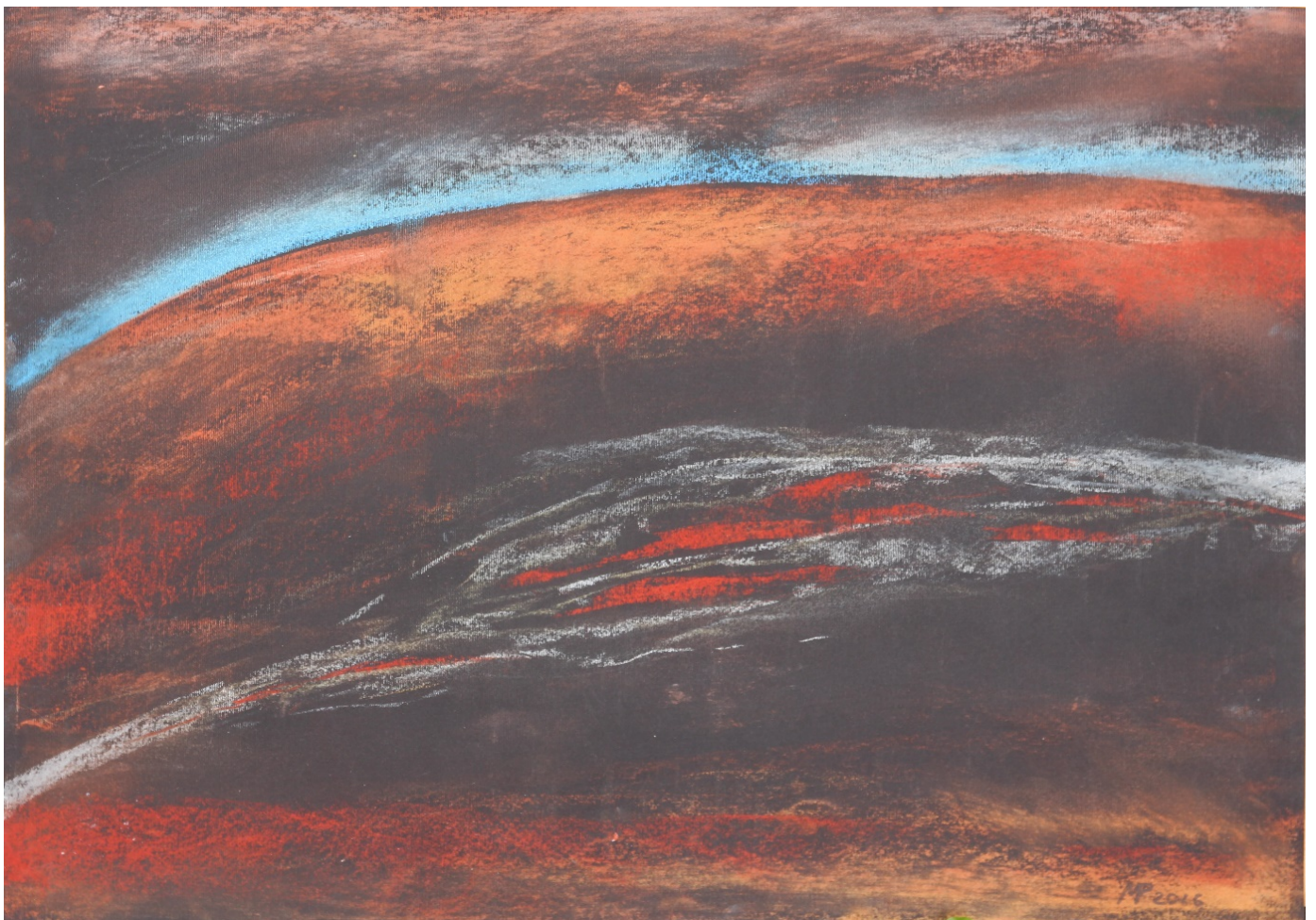
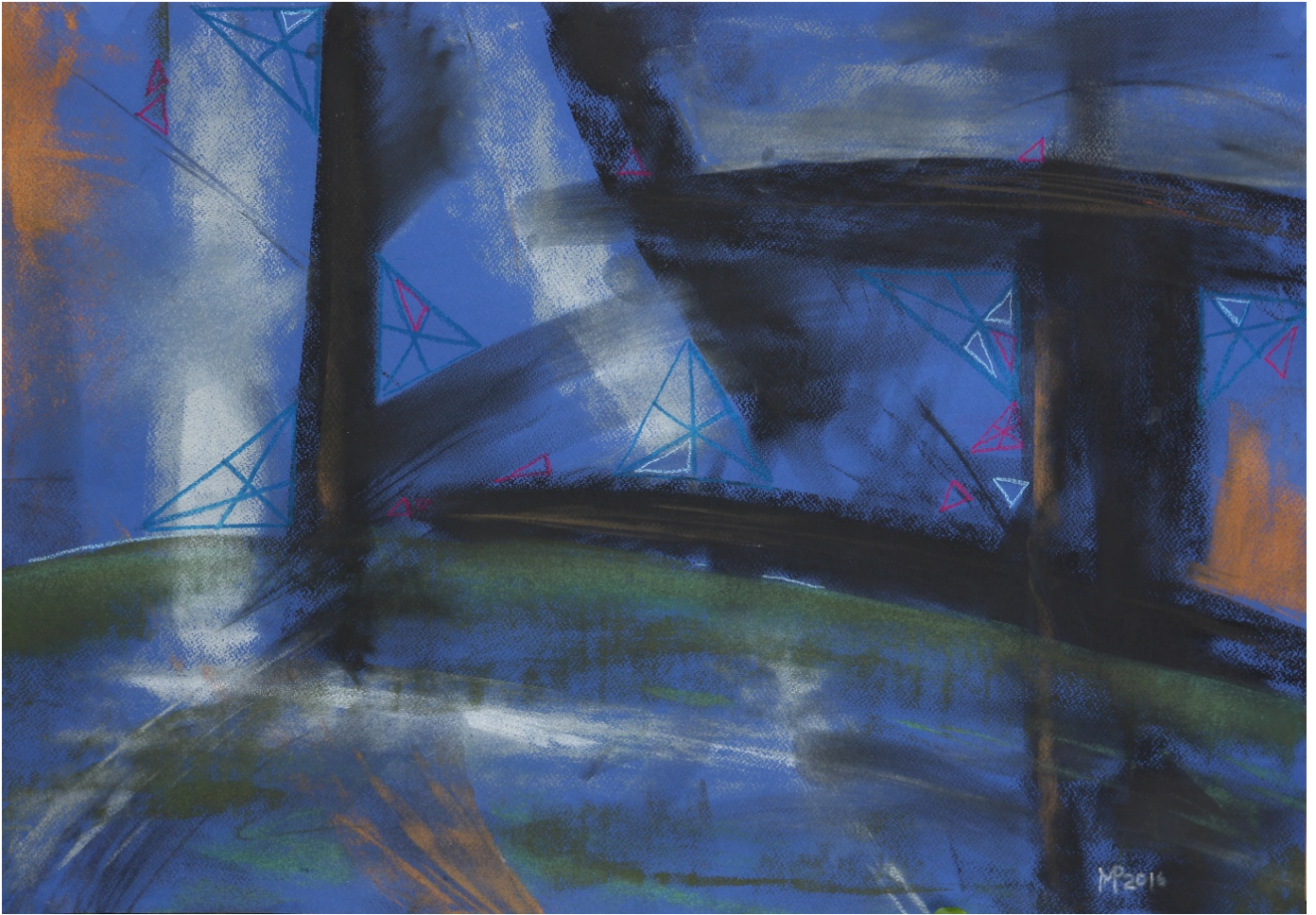
A lakásból kivettek bennünket, Édesanyám három gyerekkel hajlék nélkül maradt, jó emberek egy albérleti szobába fogadtak be. A hivatalos értesítés ellenére még sokáig reménykedtünk, hogy hátha megjön Édesapánk, hátha nem igaz, hogy meg halt. Csak az mentett meg bennünket (Édesanyámat és engem, aki akkor már 18 éves voltam) a teljes kétségbeeséstől, hogy a 12 éves húgomat és a 7 éves öcsémet fel kell nevelni. Senkinek nem kívánom, hogy olyan élete legyen, mint amilyen a mi családunknak kijutott abban az időben. A társadalomból kitalítottan, szegényen, nélkülözések között éltünk, a megaláztatásról nem is beszélve.

Juhász Sz. M.: Az éhezéstől és a hidegtől valamennyien felpuffadtunk. Sokan munka közben fagytak meg. És a helyszínen betemették őket hóval. S ezzel vége is volt a temetésnek. A munkára vezényelt 500 ember közül csak 350 tért vissza a lágerbe. A többiek ott pusztultak. Azt a helyet, ahol dolgoztunk, a „halál völgyének” neveztük.

*

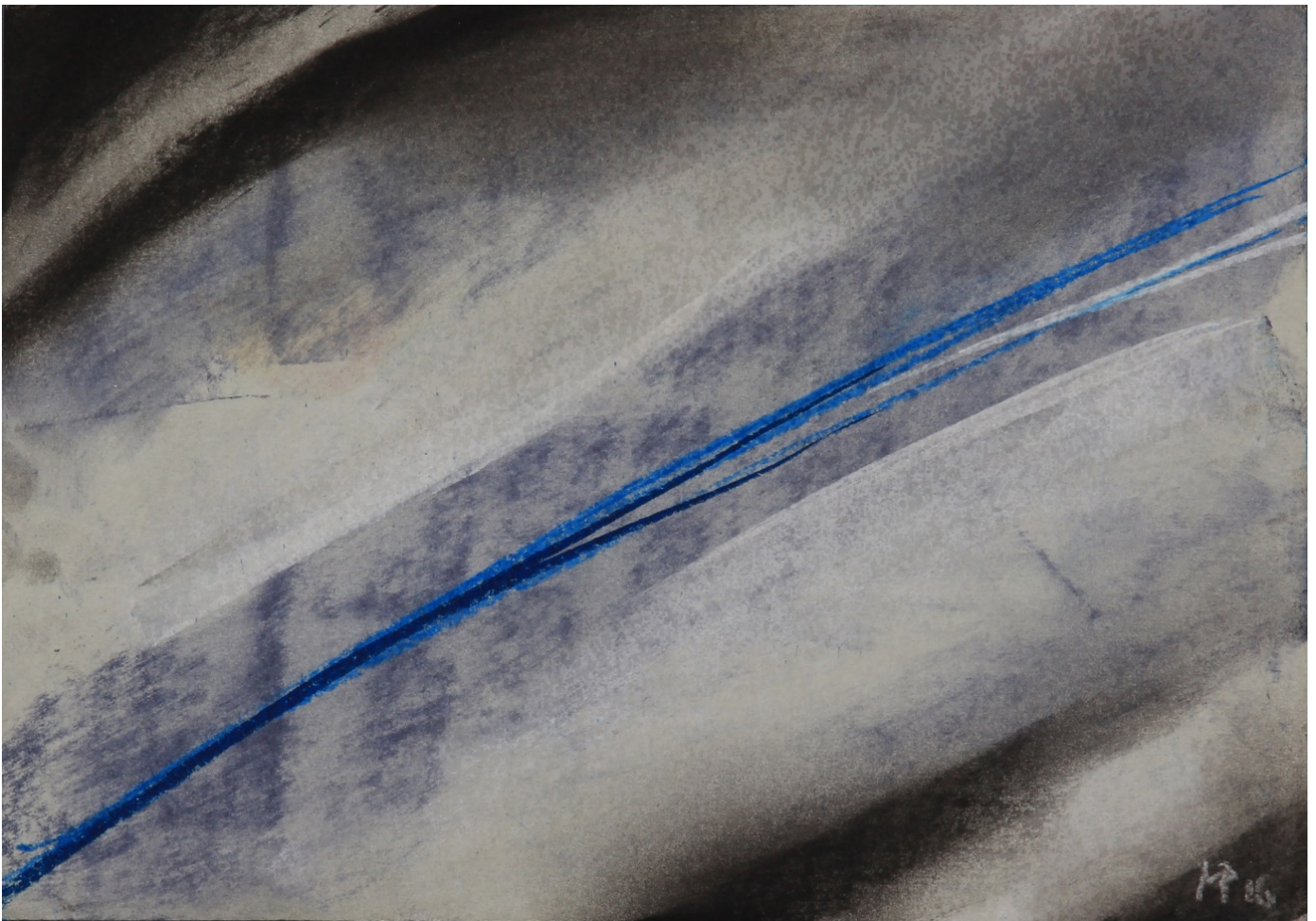
Horváth László: Jó négy évtizede már, hogy a benei zsidó temető zugában minden halottak napján sötétedés után kigyúlt néhány árva gyertya. Nemcsak a gyertyagyújtó személye volt ismeretlen, de titokzatos legendák keringtek a két jeltelen sírról, azok lakóiról is. Csak suttogva adták tovább a nemzedékek, tabu volt a múltban ez a téma, csak a közelmúltban derült fény a sírok titkaira. Mi is történt valóban? 1944 decemberében 75 hadifoglyot, volt magyar honvédet hajtottak be a volt uradalmi istállóba. A Csap körüli harcokban estek fogságba. A fronton lerongyolódott, kiéhezett, elcsigázott foglyok a félig felrobbantott Borzsa-híd helyreállításán dolgoztak hóban-fagyban, esőben-sárban. A híd környékén elhelyezett háborús aknákat is ők keresték hasonlóan fekve, hosszú rúddal szurkálva maguk előtt a fagyos, latyakos földet. A munkáltatók a legkevesebbet sem törődtek a foglyok étkeztetésével, ruháztatásával. Talán itt pusztult volna el javarészünk, ha nincs a falu övét sirató-gyászoló asszonyaink összefogása, akik saját „három napi munkára” elhurcolt, a lágerekben talán már elpusztult gyermekeiket, testvéreiket látták ezekben a szerencsétlen emberroncsokban. Eleinte titokban, majd nyíltan gyújtotték az enivalót, főztek, igyekeztek talpra állítani a legyengült foglyokat, bekötözni, gyógyítani a sebesülteket. A jeltelen sírral kapcsolatos tragédia 1944 szilveszterének éjszakáján következett be. Két elkeseredett fogoly, Gösi György és Sipiczki Pál, megelégedve a fagyos, tetves lövészárkot, majd az embertelen rabság kínjait, szenvedéseit, szökést kísérelt meg. Sajnos, sikertelenül. Elfogták őket, majd a dühödt, örök részeg, duhaj buzgalommal olyannyira összeszurkálták a vasvillával, hogy egyik szerencsétlen négy, a másik hat napi agonizálás után az istállóban meghalt.

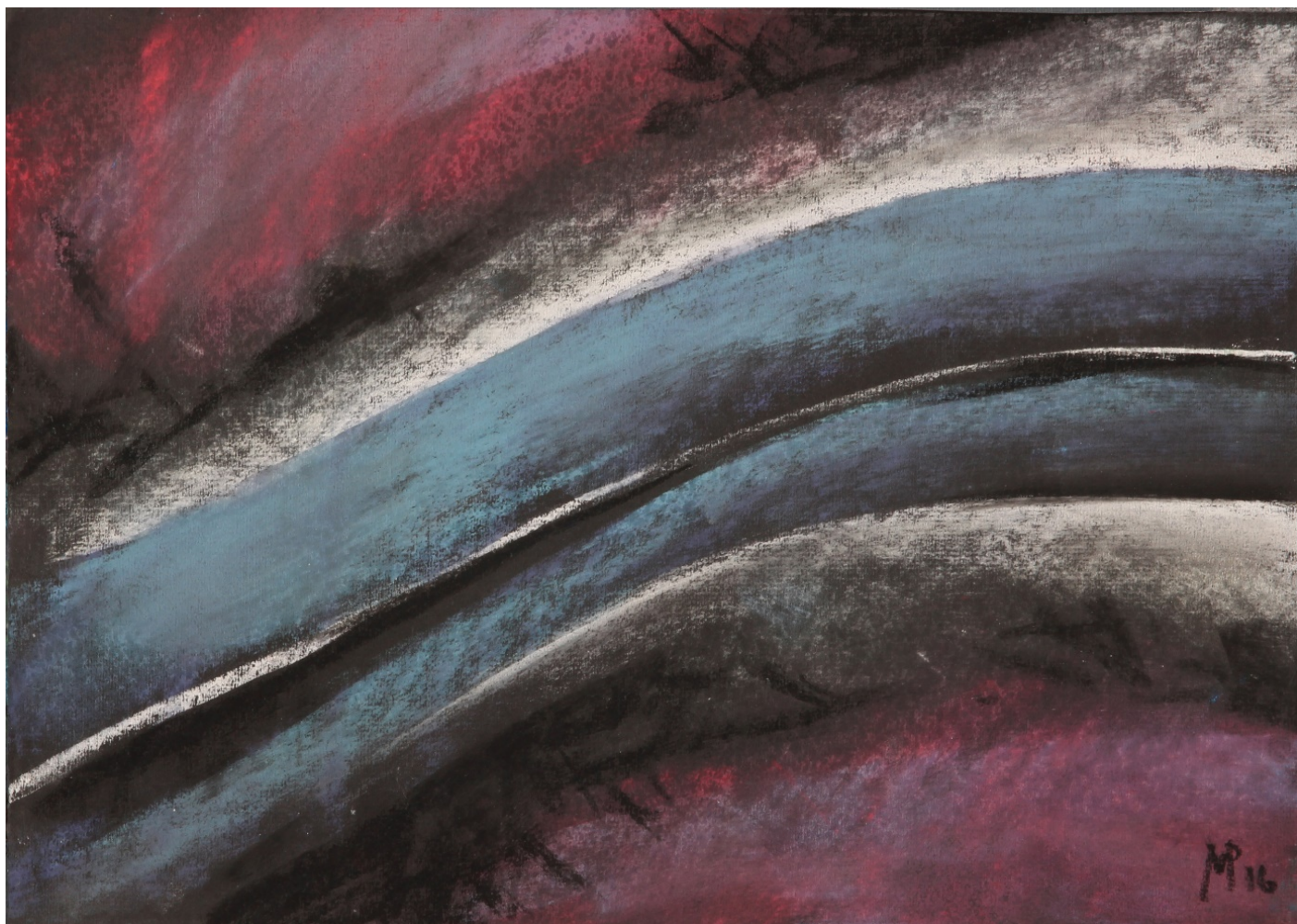

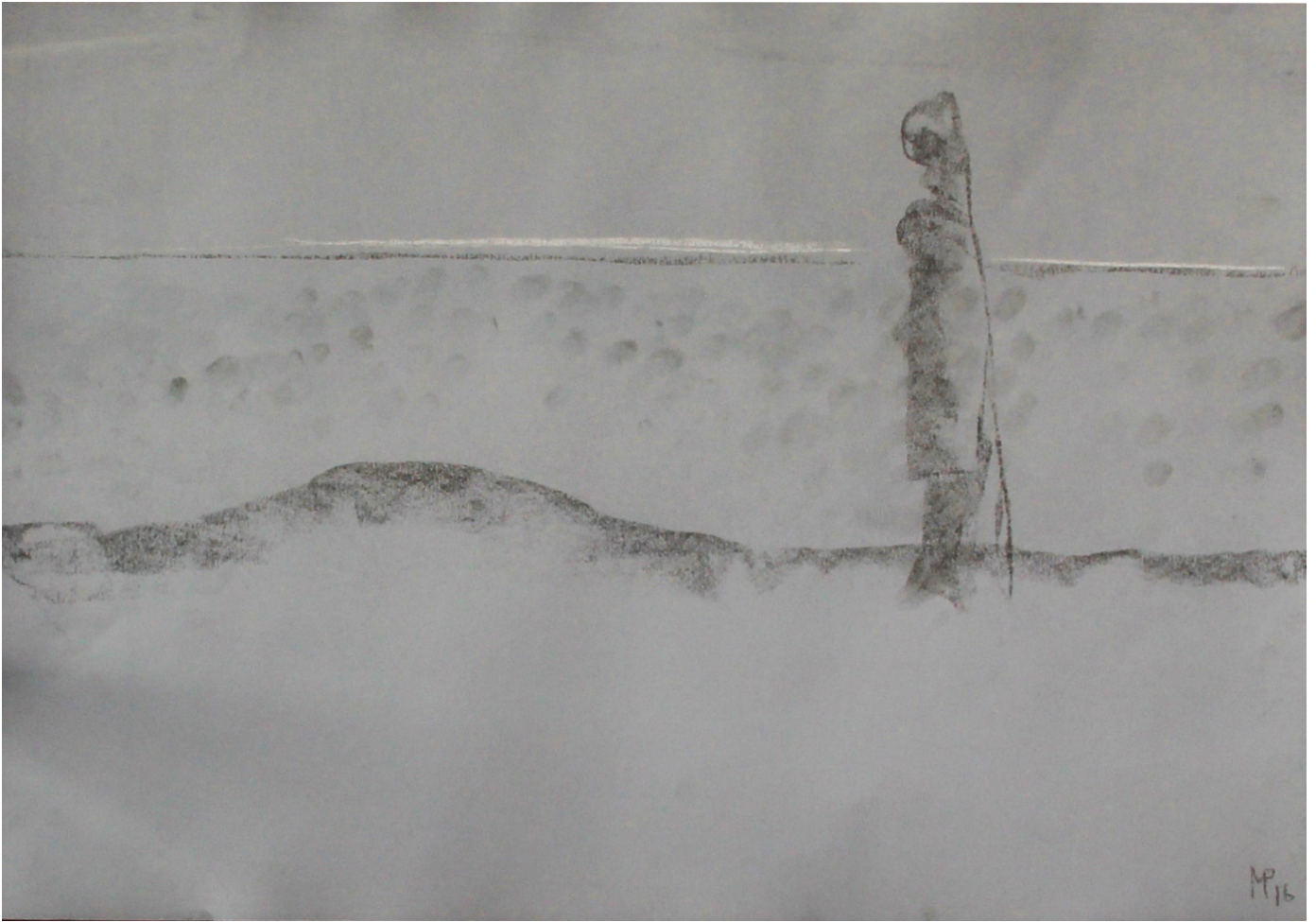
Ary József: ...1944. november 18-án dobszó kavarta fel községünket. Elindultunk három napi munkára. Valakinek nem három nap, három év, hanem egy öröklét lett. De ebbe bele kellett nyugodnunk. Félre voltunk vezetve. Ha minket annak idején elindítanak úgy, hogy több hetes, hónapos, vagy éves munkára megyünk, akkor nem úgy készülünk fel. Elindultunk és mint valami vadállatot, úgy kísérték végig. Mindenütt puskatussal, szuronnyal körülvéve. Az irány Beregszász, Szolyva. Meg se melegedtünk ottan, már a legelső halottunk egy diák volt. Akkor utána minden nap újabb és újabb betegek lettek, akik már sohasem álltak talpra. Volt egy olyan ember, akinek teljesen eleven sebesre ette a bőrét a tetű. Szkotárszán a legnagyobb hidat mi építettük. Amikor a hidat befejeztük, elindultunk gyalog Sztarij Szamborba.

...Volt olyan egyén, aki mikor beértünk a barakkba, rádobta magát a priccsre, és örökre ott maradt. Szekérszámra hordták a halottakat. Keresztül-kasul rakták, úgy vitték, mint a telizsákot. Nem is temették, volt egy nagy gödör, csak kihordták, nem győzték temetni se. Majd tavasszal, amikor engedett a fagy, akkor bontották a hullákat. A bátyám például: a ruháját elégették és egy 4x4 fűtetlen, lebetonozott szobában kivilágos reggelig anyaszült meztelen volt. Úgyhogy ő is odamaradt. Ilyen embertelen körülmények között voltunk. Utána Lembergben tűrhető volt a sorsunk, de ott is volt egy nagy hiba, mert volt egy zsidó kapitány, aki romlott, szinte oszlásnak induló halat adott nekünk enni. Majd mikor kijöttek felülvizsgálni, akkor azonnal leváltották őt, többet sose láttuk. Utána már normális körülmények között voltunk a lágerben.

*

Sánta Menyhért: másnap elgyalogoltunk Munkácsra. Ott beszorítottak bennünket a téglagyárba. Az ügyesebbek meglógtak, azok helyett a kísérők fogdosztak útközben embereket és bekényszerítették a menetoszlopba, mert a katonák rendtudók voltak, és hiánytalanul adtak át bennünket. Az átadás Szolyván történt. Itt egyszer adtak enni vagy két deci levest, de a láger parancsnoka az ott állt egy bottal, soknak még azt a kis lötytöt is kiverte a tálkájából. Az emberek éhesek és türelmetlenek voltak, Az öcsém a láger területén, a kertben talált pár sárgarépat, burgonyát, és azt rácsáltuk.

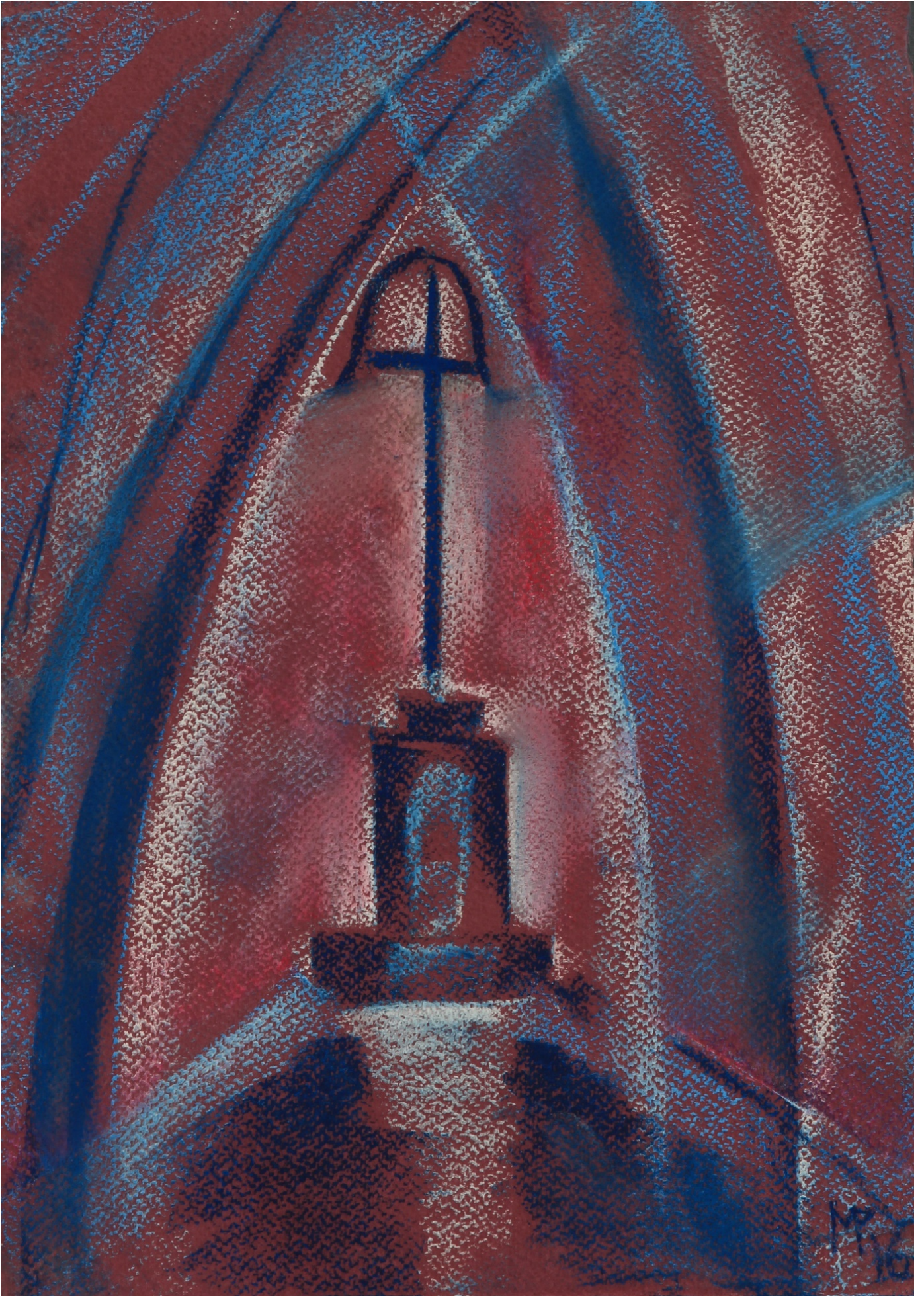

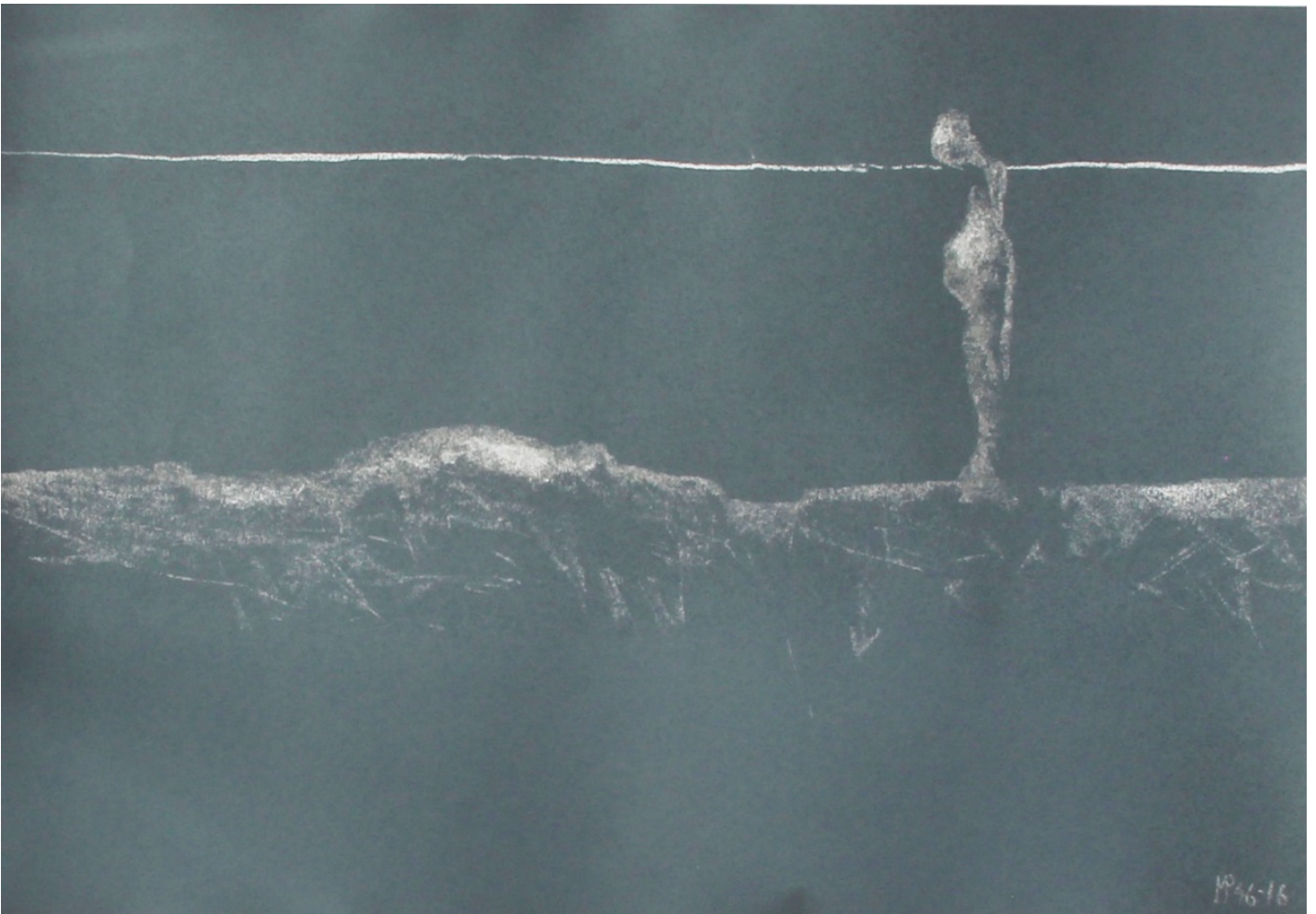

Az élet legyőzi a halált

Az „Ötösével” képsorozatot nem elég egyszer átlapozni. Újra meg újra meg kell nézni, hogy egyre mélyebb gondolatok támadjanak az emberben³⁰. A záróképnek az értelmezése többféle lehet. A kép sötét tónusa, ahogy Bartha Gusztáv kiállítás megnyitóján elhangzott, mintegy mementója a hontalanságnak, sorstalanságnak, s legfőképpen annak, hogy mennyire nap- és csillagtalanná tud és tudhat válni az Istentől elrugaszkodott világ. Ezt a teljesen színtelen képet nézve talán nem is gondolunk arra, hogy a lehajtott fejű alak egy sír előtt áll. A korábbi képek azonban ezt egyértelműen jelzik, noha a sír szinte teljesen eltűnt már.

De miként értelmezzük a gyászolót magát? Nem lehetséges, hogy egy gyermeket váró asszony sziluettjét látjuk? Tudjuk, hogy elvértve bár, de a Gulágon is születtek gyermekek. Az „Ötösével” kiállítások egyikén meg is jelent egy asszony, aki elmondta, hogy ő a Gulágon született. Miért ne tekinthetnénk ezt a képet annak a jelzéséül, hogy az élet legyőzi a halált?

A Gulág valójában kudarc. Bár a Gulágon megtermelt érték nem volt jelentéktelen, de az ott folyó rabszolgamunka messze nem volt elég hatékony ahhoz, hogy a Szovjetunió felzárkózzék a fejlett világhoz. A Gulág a népiértés eszközeként is kudarcot vallott. Mert, ahogy már céloztunk rá: megfogyva bár, de törve nem, él a magyar nemzet.

Kárpátalján is.

³⁰ Matl Péternek ebben a könyvben közölt képei megtekinthetők videón is. <https://www.youtube.com/watch?v=5x8WDukTJY8>

Javítómunka táborok?

Rég volt, tán igaz se volt – ismert népmesei fordulat. Igaz, rég volt az intézményesített rabszolgamunka, meszse már a GULÁG világa. Emlékév? Nem jobb volna elfelejteni?

Nem. Ami elmúlt, ugyan elmúlt. De a történelem már a latinok szerint is az élet tanítómestere. Talán nem kellene hét évtized múltán kampányszerű visszaemlékezéseket tartani, ha nem lennének mögöttünk a tilalmas évtizedek. Ha a túlélők agyába nem vésték volna bele, a **soha, sehol, senkinek** tilalmat. Ha kibeszélhették volna a fájdalmaikat. Az elfertőzött sebeket fel kell tární, a lelki bajokat sem lehet elfelejtéssel megoldani. A bűn is csak felismerésével és megvallásával rendezhető. Vétkesnek, túlélőnek, megmenekültnek egyaránt a ki- és megbeszélés az érdeke. Erről szolt az emlékév, ezt üzeni ez a könyv is.

Mi volt a Gulág? A halál helye. Menczer Gusztáv adatai szerint a szovjet hadbíróóságok 1944–1952 között 40 129 magyar állampolgárt ítéltek el, közülük 35 064 nem élte túl a GULAG-táborok megpróbáltatásait, 2911 életét kivégzés oltotta ki. Mások más adatokat mondanak, de ez a nyolcvanhét százalékos halálozási arány mellbevágó. Az elpusztultak és szenvedők száma persze ennél nagyobb, mert itt elítéltekről van szó, de ott voltak a hadifoglyok. Sokan a gyűjtőtáborokban töltött idő után, ha ott el nem pusztultak, bíróság nélküli határozattal kerültek munkatáborba.

Mi végre volt a Gulág? A munkaerő kellett, vagy a megfélemlítés? Tekintettel arra, hogy a rendszer jóval a világháború előtt már felállt, és első lakói szovjet állampolgárok voltak, alighanem mindkettő. Ehhez jött a háború végével két új szempont: a jóvátétel és a népirtás. Hiszen már két évvel a háború vége előtt kimondták, hogy ötmillió németnek tíz évig kell dolgoznia a „szocializmus felépítésén”.

A Gulágra hurcolás másik célja a népirtás. Csehszlovákiából elsősorban a németeket és a magyarokat vitték el. A Szovjetunió a háborúban bekebelezett területeken meg akarta roppantani az ott élő nem szláv nemzetek élet erejét. Ez Kárpátalján is, mint Csehszlovákiában, a németekre és a magyarokra vonatkozott. Amíg Magyarországon az volt a feladat, hogy egy meghatározott létszámú munkaképes embert szállítsanak a Gulágra, Kárpátaljáról az összes nemzöképes férfit elvitték, ha magyar vagy német volt.

Van azonban a Trianoni határokon belül is egy terület, amelyen ez a „minden férfit” elv érvényesült. A történet fontos, de nem közismert. 1980-ban egy 28 éves fiatalember szociológia kutatásokat tervezett a Tiszaháton. A helybéliekkel beszélgetve észrevette, hogy a határmenti térség élete, múltja szorososan kapcsolódik Kárpátaljához. Hogy tisztán lásson, megpróbálta összeszedni a tényeket.

A Kommunista Párt 1944. november 19-én tartotta alakuló konferenciáját Munkácson, és proklamációban követelte, hogy „szűnjön meg a történelmi igazságtalanság és a Kárpátokon túli Ukrajna csatlakozzon Szovjet-Ukrajnához”. Ezen az ülésen az egész népeiséget képviselő Nemzeti Tanács megalakítását is elhatározták. Utóbbi 600 küldött részvételével november 25–26-án ült össze Munkácson. Az általuk elfogadott Manifesztum kimondja, hogy „a Kárpátokon-túli Ukrajna” kilép a Csehszlovák állam kötelékéből és csatlakozik „nagy édesanyjához, Szovjet-Ukrajnához”. A kiáltványt elküldték a londoni csehszlovák kormánynak. Benesék 1945. június 29-én „önként és énekelve” aláírták Moszkvával a terület átengedéséről szóló okmányokat. Sztálin nyilatkozata szerint: „a szovjet kormány nem tiltotta meg és nem is tilthatta volna meg a Kárpátokon túli terület népének, hogy kinyilvánítsa nemzeti akarátát...”

A trianoni határ magyar oldalán az emberek azonban másról is beszámoltak. Most két idézet következik az ifjú szociológus interjúiból:

Szilágyi Imre volt jegyző: „Az oroszok körülzárták a három községet és elvittek innen minden felnőtt férfiembert. Engem másnap Debreceni Károllyal együtt vitettek el, aki közölte, hogy két hétre mindenképpen nekünk is el kell mennünk. Négy és fél év lett belőle!

Már kint jártunk Munkács előtt, a teherautón fölismertem három becsi embert, akik hivatalosak voltak egy tartományi gyűlésre, ahol állítólag megszavazták, hogy ez a terület, ez a három község, odatartozzon a Kárpátaljához. Két nappal később tudtuk meg Munkácson, hogy a Kárpátalja csatlakozott a Szovjetunióhoz, tehát minket is átcsatoltak.”

„Debreceni Albertnek hívnak, 1919. szeptember 15-én születtem. Édesapám 14 éves koromban meghalt. Három holdja volt édesapámnak, három édesanyámnak, az édesanyámé Kárpáton túli területre esett Tiszabökénybe, Uszkától 1 kilométerre. 28 édes unokatestvérem van ott, Vári, Csepalag, Tiszaújlak, Tiszabökény, Péterfalva, Almás, Akli községekben. Én amióta hazaszöktem Oroszországból, soha nem láttam őket.” „1944-ben egy napon kidobolták, hogy háromnap munkára jelentkezni kell Tiszaújlakon. ... Azt mondták, Csap-Munkács térségbe kell menni, helyreállítani a hidat, utat, ez nem büntetés, háromnap munka. Volt itt egy zsidó fiú, Lebovics Endre, azt mondta: most dobolják ki, de el ne menj sehova, mert háromnap munkából négy év lesz. Nem hittük el! Azt mondta Kis Béla bácsi: Albert, hadiállapot van, statárium van, azt akarod, hogy édesanyádat miattad itt lőjék agyon? Brr, hát, hogy akarnék ilyet? Így mentünk el.”

A sok elbeszélés vissza-visszatérő elemeiből néhány pont világosan kikristályosodott. Ismét idézek:

1. A Vörös Hadsereg alakulatai 1944 decemberében szovjet közigazgatást vezettek be a fehérgyarmati járás három határszélre eső magyar községében: Tiszabecsen, Uszkán és Milotán. (Ez történt a vásárosnaményi járáshoz tartozó községekben is.)
2. „Málenkij robot” címén összeszedték a három falu férfilakosságát, és a Szolván (Kárpátalja) felállított gyűjtőtáborba vitték őket. Ezen a módon összesen 400-450 férfit hurcoltak el. (Az ötven éven felülieket 1945-ben hazaengedték.)
3. A deportált férfiak többsége elpusztult a Gulag táboraiban, a '40-es évek végén hazatértek elbeszélése szerint halálukat az éhezés, járványos betegségek és az embertelen fogva tartás körülményei okozták.
4. Az elcsatolt területet a szovjetek még 1945-ben átengedték a magyar hatóságoknak. (A határ megváltoztatása miatt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is interveniált az oroszoknál.)

Bár szociológusunk leírta mindezt, de tudta, hogy „sem az elcsatolás, sem a férfilakosság deportálása nem kutatható téma. Ezért hiteles magyarázatra és tényszerű leírásra nincs lehetőség”. Fiókjában maradt a kézirat. A témát azonban nem felejthette, hiszen „mindaz, ami a kívülálló számára csak történelmi példázat, a túlélőkben kiheverhetetlen sérelmeket hagyó élet. Miért történt mindez, kérdezik a beszélgetés során ők és hozzátartozóik. Minden érintett magyarázatot keres arra, ami számára nem intézhető el azzal, hogy valószínűleg sohasem fogja megismerni a teljes igazságot”.

Nyolc évvel később eljött az idő. Közreadta a tanulmányát, igaz, csak a „második nyilvánosságban”, a Beszélőben. Időközben új adatokhoz jutott. Interjút készített ugyanis egy szemtanúnak számító emberrel, aki a tepepen gyűjtött visszaemlékezéseket hitelesítette. Ismét idézek:

Kérdés: Feltáratlan események koronatanújával beszélgethetek. Az elcsatolás történetének ismerőjével, akinek az életét a későbbiekben is befolyásolta az a tényfeltáró munka, amit a kormány megbízásából Kelet-Magyarországon végzett. Felteszem a kérdést, mi történt 1944 decemberében a Kárpátaljához közel eső, határmenti községekben?

Válasz: 1944 decemberében a vásárosnaményi járáshoz tartozó községeket és három további falut, Tiszabecset, Uszkát és Milotát, a Tisza innenső oldaláról, a kárpátaljai területhez csatoltak a megszálló orosz csapatok, és rögtön szovjet közigazgatást vezettek be. Ezek a községek a trianoni Magyarországhoz tartoztak, de úgynevezett „szabadcsapatok” rohanták le őket a határ megváltoztatásának szándékával. Erről a területről minden magyar férfit, 18-tól 50 éves korig összeszedtek ... De nemcsak ezeknek az átcsatolt területeknek a férfilakosságát hurcolták el. Így történt, ez volt a forgatókönyv egész Kárpátalján... Minden magyar férfit begyűjtöttek és Szolvára vittek. ... '44 decemberében már tudták, hogy Kárpátalja a Szovjetunióhoz fog csatlakozni, és meg akartak szabadulni a nemkívánatos magyar kisebbségtől. Úgy gondolhatták, hogy ha a férfiakat elhurcolják, akkor az asszonyok beolvadnak, asszimilálódnak.

Kérdés: Mi történt ezután?

Válasz: Motorkerékpárral felhajtottam Budapestre, ... és jelentettem a Honvédelmi Minisztériumban, hogy mit tapasztaltam. Róder Jenő altábornagnál jelentkeztem, és neki mondtam el, miről szereztem tudomást. Róla el kell mondanom, hogy ő volt a honvédségen belül az igazoló bizottság főtitkára. Ezt a megbízatást a zsidóság mentése kapcsán szerzett érdemei miatt kapta. Beszámolóm alapján jelentést készítettem, és átvezetett a miniszterelnökségre, és a magyar kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult panasszal. Végül is az amerikaiak és az angolok tiltakozására 1945 júniusára az oroszok kivonultak erről a területről.

Ennek az interjúnak mind a készítője, mint az alanya megosztó személyiség, azaz az emberek egyrésze kedveli, más része meg éppenséggel megveti. A körültekintő, alapos, a helybéli adatközlőkkel együtt érző szociológus Demszky Gábor³¹, az orosz térfoglalás és elcsatolási szándék ellen mindent megmozgató csendőrtiszt pedig Tollas Tibor³², akit egyesek tévesen bár, de a beregszászi gettó parancsnokának tartanak. Most azonban nem az ő személyiségük megítéléséről van szó, hanem arról, hogy lássuk: Sztálinék mohósága nem ismert határt, és népirtó igyekezetüket az amúgy is csonka Magyarországtól elrabolni szándékozott területekre is kiterjesztették.

Kárpátalja fogalma egészen újkeletű. Abban az értelemben, ahogy ma használjuk, a XX. század terméke. A Magyar Királyság ezen az észak-keleti szegletének nem volt soha olyan önállóság tudata, mint például Erdélynek. Ugyanakkor a mai Kárpátalja mind természet szépséget tekintve, mind kulturális értékei alapján olyan terület, amelynek lakói joggal lehetnek büszkék kárpátaljai származásukra. Ez nemcsak a Kárpátalján élő magyarokra vonatkozik. Az itt élők régen megtanulnák, hogy az egymás elleni tusakodás helyet érdemes egymásra támaszkodniuk. Ennek ugyan látszólag ellentmondanak a napi hírek, a sok újságcikk, amelyek etnikai alapú atrocitásokról számolnak be. Ám a tettesek igen gyakran, szinte mindig, a Kárpátok gerincén kívülről érkeznek. Pillanatnyilag a szétszakított magyar nemzet-test legveszélyeztetettebb része a kárpátaljai magyarság. Ennek ellenére reménykedhetünk abban, hogy a meggyesett fa is kiszövell. A meggyesetés drámai erő volt, de az életerő erősebb. A Gulágra hurcolás aligha javított meg bárkit is a Szovjetunió szempontjából, de mi az elhurcoltak szenvedéséből és kitartásából ma is erőt meríthetünk, és rájöhethetünk: csoda, hogy mindennek ellenére megmaradt nemzetünk³³.

Zárásképp álljon itt Gulácsy Lajos emléktáblájának üzenete:

**A mindenkor harcai közepette legyen biztatás
és reménység számunkra elődeink hűsége.**

Surján László

³¹ Demszky Gábor (Beszélő 1988) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-fejezet-a-gulag-magyar-vonatkozasairrol>

³² Alulírott Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök igazolom, hogy Kecskési Tollas Tibort az 1945-ös és 1946-os esztendőkből ismerem, aki akkor, mint a demokratikus honvédség főhadnagya különleges megbízást kapott tőlem és a honvédelmi minisztertől, hogy a Bereg megyei orosz csapatok által megszállt és közigazgatásilag kisajátított községek elhurcoltjai érdekében felderítést végezzen.

Kecskési Tollas Tibor jelentései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az akkori Szövetséges Ellenőrző Bizottság közreműködésével sikerült elérni, hogy a területeket újból visszacsatolják az anyaországhoz. Tudomásom szerint a későbbiekben ez volt az igazi oka annak az üldözésnek, melyet ellene az ÁVO megindított s mely később börtönbe juttatta.

Washington, 1966. február 25-én

Nagy Ferenc v. miniszterelnök

³³ Lásd erről Popovics Béla vallomását: <https://www.youtube.com/watch?v=wMkroRHMgri>

Tartalom

Surján László: Emlékezés a szenvedésre, felkészülés a megbékélésre	7
Köszömlére csak a pozitívumot	9
Marschal Adrienn: Tábortípusok Magyarországon a 20. században	12
I. Előzmények, táborok Magyarországon a Rákosi-korszak előtt.....	12
II. Táborok a Rákosi-korszaktól 1956-ig	12
III. Táborok 1956 után	14
Miklós Péter: Gulácsy Lajos emlékirata, mint történelmi forrás	15
Reflexiók.....	19
Makkai Béla: A hit és helytállás diadala.....	20
Fejér Tamás: A csoda megtörtént.....	20
Surján Cecília: Gondolatok Munkácsról a magyar politikai viharocskák közepette	21
Telek Tamás: Bárcsak útibeszámolót írhatnak.....	21
Drippy Mária Anna: Borzasztóan gyönyörűséges emlék.....	22
Matl Péter: bevezetés a „po pjaty”, azaz „ötösével” c. sorozathoz.....	23
Bartha Gusztáv: Ötösével	23
Matl Péter: Az „Ötösével” sorozat a Gulág világról.....	24
Az élet legyőzi a halált.....	67
Javítómunka táborok?	68

